

Debatt om planekonomi

Artikelsamling från i tidskriften *Röda Rummet* 2001-2003

Innehåll

Tomas Widén: Mot frihetens rike — planekonomi i vår tid	2
Sten Ljunggren: Planekonomin är en återvändsgränd! – om termostat, termometrar och röda eller blå cyklar.....	10
Jörgen Hassler: Socialistisk planekonomi – vägen framåt!	25
W Paul Cockshott & Allin Cottrell: För ett genomsnittligt produktionssätt	32
Replik: Plan och marknad?	41
Jörgen Hassler: Replik om plan eller marknad: Socialism utan utopi är död matematik	43
Dick Forslund: Ingen behöver bry sig om färgen på min cykel.....	47

Introduktion

Debatter om *marknad* vs *planekonomi* och dess relationer till socialismen har förts mycket länge. Ibland har debatten tagit fart ordentligt, medan den under andra perioder hamnat i bakgrunden.

En ganska omfattande internationell debatt fördes för om 1983, efter publiceringen av den brittiske ekonomen Alec Nove's bok [Teori för en möjlig socialism](#) (svensk utgåva 1985), där Nove argumenterade för "marknadssocialism". Flera inlägg från den debatten finns på marxistarkivet, se:

[Samtal med Alec Nove om socialismens ekonomiska praktik](#). (1985)

Thorleif Herrström: [En möjlig socialism](#).

Roland Lew: [En genomförbar socialism?](#)

Ernest Mandel: [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)

Alec Nove: [Marknader och socialism](#). Ett svar på Ernest Mandels kritik

Mandels svar på Nove's artikel: [Myten om marknadssocialismen](#)

Thorleif Herrström: [En möjlig socialism](#)

Diane Elson: [Marknadssocialism eller marknadens socialisering?](#)

I *Röda Rummet* 1999-2001 diskuterades frågor om plan och marknad på nytt – se artikelsamlingen se [Debatt om Plan och marknad i tidskriften Röda Rummet](#). Utgångspunkten var nu Sten Ljunggrens bok *Marknad och kapital — ett omaka par* som kom ut 1998.

Debatten i *Röda Rummet* fick ny fart 2001-2003. Det är denna debatt som återges här. Det som denna gång gav impulser till diskussionen var den viktiga och intressanta boken *Towards a New Socialism* av Paul Cockshott och Allin Cottrell (1993), som 2002 kom ut i svensk översättning under titeln *Planhushållning och direktdemokrati* (för ett utdrag ur denna bok, se [Några invändningar mot marknadssocialism](#))¹.

¹ Cockshott-Cottrell-boken diskuterades även i tidskriften *Clarté*, se [Clarté om planekonomi](#).

Tomas Widén: Mot frihetens rike — planekonomi i vår tid

Ur *Röda Rummet* 2/2001

Artikelförfattaren är lärare och deltog flitigt i *Röda rummets* långa debatt om plan och marknad i nr 1/1999—3/2001, se artikelsamlingen [Debatt om Plan och marknad](#).

Vänstern kan inte i längden begränsa sig till att försvara de sociala reformernas landvinningar mot högerens offensiv. När kapitalismens globala utveckling alltmer visar på behovet och möjligheten av en annan samhällsordning är det dags att spotta i nävarna och påbörja utarbetandet av alternativen. Det menar Tomas Widén som har läst en bok som kan vara ett första steg på vägen till en socialistisk planekonomi i informationsteknologins era.

Den mest kända, och ofta citerade passagen, i Adam Smiths *Wealth of Nations* handlar om hur arbetsdelningen i en verkstad för nåltillverkning möjliggör en enorm ökning av produktionskapaciteten. Många borgerligt sinnade läsare av denna den ekonomiska liberalismens banbrytande stridsskrift mot den då rådande merkantilismen, en handelsmonopolistisk bolagskapitalism med statliga privilegier, tycks ha förbisett att den rationella arbetsdelning som Smith skildrar ingalunda är en arbetsdelning som bygger på marknadsrelationer mellan de ingående delarna. Det han beskriver är en organiserad planmässig arbetsdelning, där varken byte eller priser fungerar som förmedlande länkar. Frånvaron av byte och prissättning betyder naturligtvis inte att ekonomiska beräkningar och kostnadsanalys inte skulle finnas med i bilden. Tvärtom är motsatsen i högsta grad fallet. Men det är ett organiserande förnuft, en i både bildlig och bokstavlig mening ”synlig hand” som styr och ställer i verkstaden.

Passagen är med andra ord en hyllning till den planmässiga organisationen och stordriften. Den förnuftigt organiserade samhällsekonomin, den planmässiga hushållningen med jämlikt fördelar välstånd, blev tidigt de socialistiska riktningarnas gemensamma utgångspunkt, Nästan alltid var det så att detta mål bland socialister ansågs förutsätta upphävandet av den privata egendomen vad de avgörande produktionsmedlen beträffar.

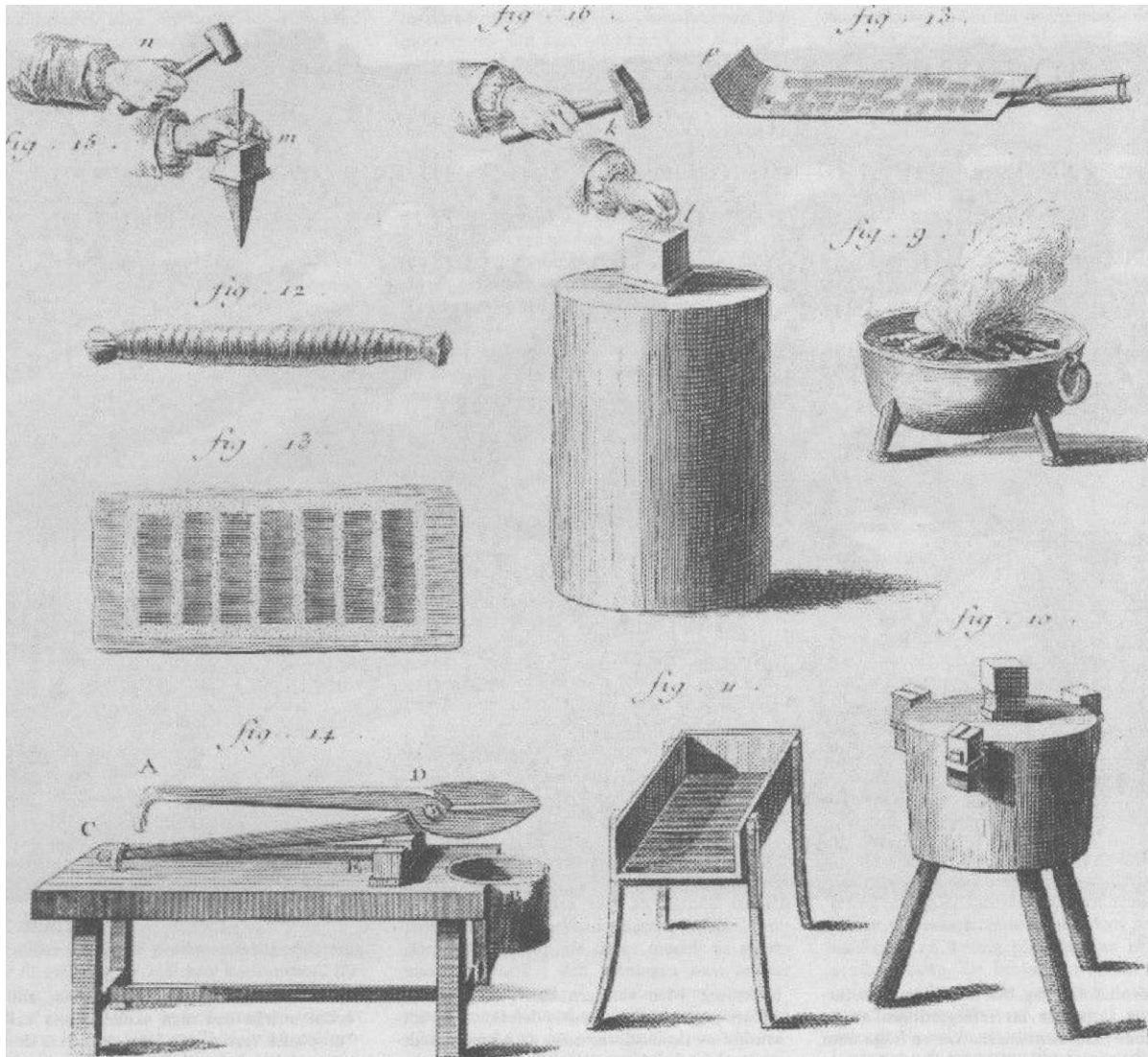
Marxismens avgörande bidrag kan sagas ha varit trefaldigt: dels uppfattningen att det socialistiska samhället endast kan nås genom klasskampen och att arbetarklassens befrielse måste vara dess eget verk; dels att denna klasskamp var internationell och att arbetare i alla länder måste förena sig på den socialistiska internationalismens grund. För det tredje var marxismens ståndpunkt att proletariats klasskamp och socialismens seger skulle innebära försvinnandet av allt klassförtryck och hela mänsklighetens frigörelse.

Idag är högerens och kapitalismens banérförarens mål att begrava varje socialistisk tanke på möjliga alternativ till ”den realt existerande kapitalismen”, den ”enda vägen” sona enligt propagandan också påstås vara garant för frihet, demokrati och mänskliga rättigheter. Allt som arbetarrörelsen hävdade och stridit för skall helst begravas sex alnar ner i backen och jorden ovan liket stampas till sten. Kapitalets beslutsamma bataljoner har också vidgat sitt korståg till angrepp mot den socialliberalism borgerligheten — mer eller mindre frivilligt — igår bekände sig till.

Socialliberalismens konsekventa representant och politiska praktiker har egentligen främst varit den reformistiska arbetarrörelsen, med sin inriktning på klassarbete. Det är socialdemokratiska partier som genom sin socialliberala praktik fungerat som kapitalismens stabiliserande länk mellan arbetarklassen och den ekonomiska kapitalmakten.

Riskfyllda eftergifter

På den ekonomiska politikens område har socialliberalismen inneburit så kallad keynesiansk, efterfrågestimulerande finanspolitik, i kombination med parlamentarisk förankrad penningpolitik och offentlig riktad arbetsmarknadspolitik. Målet har varit att nedbringa omfattande arbetslöshet, så väl konjunkturell som permanent. Den idag av högern hårt ansatta generella välfärdspolitiken, byggd på en allians mellan arbetarklassen och medelklassen, har också varit ett framträdande resultat av reformismens socialliberala ansträngningar, liksom offentlig finansiering och produktion av tjänster inom viktiga områden.

Making Needles I

Idag angrips även denna reformistiska tradition. Det är som om dagen för den efterlängta slutliga uppgörelsen randats.

Låg arbetslöshet, särskilt i förening med en politiskt och fackligt organiserad arbetarklass och demokratiska institutioner, uppfattades av kapitalet alltid som en eftergift, något kortsiktigt kostsamt och dessutom långsiktigt riskfyllt. En ständig arbetslöshet, på en viss miniminivå, sågs av kapitalet och överklassen som ett väsentligt medel för att upprätthålla konkurrens inom arbetarnas led. Hotet om arbetslöshet skulle verka "disciplinerande", hålla lönerna nere och arbetarna borra från tankar på kollektiv kamp för "orealistiska och samhällsvådliga experiment."

I den mån man kan tala om ett accepterande från etablissemangets sida handlade det alltså om

ett nödtvunget och motvilligt sådant. De reformistiska ledningarnas hållning, deras ”förnuf-tiga moderation” och dominerande kontroll av arbetarklassens fackliga och politiska organisation var väsentliga aspekter som kapitalets representanter kunde lägga i vågskålen då alternativa strategier övervägdes under 30-talet. En väsentlig anledning till den kompromissande hållningen var Förstås insikten om att ett värre alternativ var möjligt. Efter oktoberrevolutionen vändades den besuttna klassen i mardrömmar om ”kommunismens spöke”. I Ryssland fanns en makt som genom sin blotta existens utmanade allt fornt och heligt; först och främst det heligaste tänkbara: den kapitalistiska äganderätten till gruvor, skogar och fabriker.

Också i de reformistiska arbetarorganisationernas program har undantagslöst (fram till allra senaste tid, nödgas man tillägga) funnits formuleringar om brytandet av det ekonomiska fåtalsväldet och införande av någon form av planhushållning.

Latent hot

I valrörelser har parollerna dammats av, av den enkla anledningen att det bland de reformistiska arbetarpartiernas väljare alltid funnits en vision om en radikal omgestaltning, en envist kvardröjande antikapitalism. (Göran Perssons försök att utmönstra de socialistiska resterna ur programmet har ju också mört ett motstånd som inkluderar ledande medlemmar. De senare skiljer sig från partihögern även genom en mer genuin förankring lokalt och fackligt, och sambandet med ideologisk ståndpunkt är naturligtvis ingen tillfällighet.)

Den socialistiska planekonomin — som realitet och tanke — har definitivt inom ”näringslivets toppar” och högern uppfattats som ert ständigt hon om än latent. Och man har, i den mån inte fascistisk eller någon annan forna av kapitalets politiska diktatur ställts på dagordningen sett sig tvingad till en mer eller mindre kompromissande hållning. I vårt land har den så kallade ”saltsjöbadsandan” varit ett uttryck för denna kompromiss. Vi kan också dra oss till minnet hur en defensiv borgerlighet under 70-talet till och med under en period drog sig för att attackera tanken på någon form av löntagarfonder. Denna vacklan var dock ohållbar, därför att löntagarfonderna, åtminstone i sin meidnerska ”urform”, faktiskt aktualiserade frågan om ägarmakten. Kompromissnivån är alltid beroende av de sociala och politiska styrkeförhållandena, och det är nog viktigt och hälsosamt att hålla i minnet att till och med den formella demokratin som politisk styrelseform faktiskt alltid och överallt varit resultatet av reträtt och kompromiss från den sociala och ekonomiska elitens sida.

Det går inte att ta miste på den uppdämda aggressivitet och den hämndlystna förtjusning med vilken högern överallt på senare tid gått till frontalangrepp mot varje aspekt av den reformistiska arbetarrörelsens landvinningar; hittilldags dock med undantag för de formellt demokratiska styrelseformerna.

En väsentlig förutsättning för styrkan i det nyliberala segertåget har varit de tidigare planekonomiernas sammanbrott. Insikten att existensen av Sovjetunionen och andra planekonomier varit av betydelse också för den västeuropeiska reformistiska arbetarrörelsens manöverutrymme har företrädare för denna rörelse visserligen endast i sällsynta fall tillstått; och i de allra flesta fall nog aldrig förstått.

Vänstern i väst, åtminstone utanför de traditionella kommunistpartierna, har ofta betonat den motsatta aspekten: att frånvaron av verkligt demokratiska styrelseformer och inskränkta rättigheter byråkratism, privilegier och ojämlikhet — misskrediterat socialismen. Tillståndet i de existerande planekonomierna har därför enkelt kunnat användas av högerkrafter i Väst som ett propagandavapen mot socialismens och planekonomins idé.

En konsekvens blev att man i Väst ytterst sällan kom att ägna planekonomierna ingående studier. Vänsterns ekonomer analyserade den moderna kapitalismens motsättningar och utvecklingstendenser, medan planekonomin på något sätt sägs som självklar och okompli-

cerad. Botemedlet mot de tillkortakommanden som de existerande planekonomierna uppvisade var demokrati och jämlikhet, och mycket mer behövde man inte orda om saken.

An botemedlet var demokrati och jämlikhet var på ett allmänt plan förstås rätt och riktigt, men nog kan det ändå tyckas märkligt att inte mer ingående intresse ägnats planekonomins problem och funktionssätt. En delförklaring till passiviteten och det ljumma intresset kan ha varit att man menade att byråkratin måste störtas på revolutionär väg, och därav— av bara farten — drog slutsatsen att reformeringen av de existerande planekonomierna var en fråga utan intresse. Jag tror att denna uppfattning kom att smyga sig på också den del av vänstern som i sina resolutioner annars var noga med att betona den kommande revolutionens politiska karaktär, och principiellt såg planekonomierna — med alla sina brister — som landvinningar att försvara.

En annan delförklaring till passiviteten kan förstås ha varit inställningen att marxister bör följa Marx i att inte ”ställa ut recept till framtidens soppök”.

Försvaret av landvinningar

Frågan är dock om inte just grunddragen i en socialistisk planekonomi idag måste vara en väsentlig beståndsdel av programmet för en radikal arbetarrörelse; som ett viktigt ideologiskt verktyg i kampen mot kapitalets offensiv. Endast med ett konkretiserat socialistiskt perspektiv kan arbetarrörelsen uthålligt och med självförtroende ta strid. Och endast med ert gripbart radikalt alternativ kan folkets breda lager återvinna optimism och framtidstro.

Idag är vänstern fullt upptagen med att försvara reformkampens landvinningar. Det är naturligtvis en nödvändig strid, och en riktig inriktning. Men vänstern kan i längden inre enbart begränsa sig till envis defensiv, som försvarare av de bastioner som de högersocialdemokratiska ledningarna nu överger. Samtidigt som kapitalismens utveckling i global skala ständigt skärper situationen och objektivt ställer det radikala brottet—en revolutionär internationalistisk klasskamp, handlingskraftig solidaritet, socialism och demokratisk planekonomi — på dagordningen.

De böcker som varit tillgängliga på svenska och som seriöst behandlat planekonomins problem har varit få. Under de senaste 35 åren inskränker de sig i stort sett till några bidrag av de polska ekonomerna Kalecki och Lange, den engelske ekonomen Maurice Dobb, och amerikanerna Huberman och Sweezy. Några bidrag från Ernest Mandel tillhör också de förtjänstfulla undantagen.

Därför blir man förstås glad när en bok om planekonomins grundläggande principer och problem nu håller på att översättas till svenska. Boken, *Towards a New Socialism*¹, skrevs efter de östeuropeiska planekonomiernas sammanbrott. Författare är Paul Cockshott, verksam vid universitetet i Glasgow och Allin Cottrell, med sin arbetsplats på Wake Forest universitetet i Nordcarolina.

Till dels skriver C&C utifrån erfarenheterna från de tidigare planekonomierna; till dels också utifrån vad man skulle kunna kalla en ”utopistisk tradition”. Ofta resonerar de ingående utefter linjen ”så här skulle man kunna göra”. Det stör dock inre alls; snarare ger konkretionen utgångspunkter och näring åt läsarens egna reflektioner, och tonen i boken blir aldrig dogmatiskt mässande.

Fast stundtals blir framställningen ganska så teknisk och för läsare som är ovana vid matematisk jargong blir en del avsnitt svårtillgängliga. Men ingen behöver lägga boken ifrån sig av den anledningen, Argumentationens huvudlinjer framgår tydligt ändå.

¹ Boken kom ut i svensk översättning 2002 under titeln *Planhushållning och direktdemokrati*

Intyg ersätter pengar

Utgångspunkten är att planekonomin ger möjligheter att angripa och lösa problem som mänskligheten står inför. Planekonomin och socialismen är inga självändamål; systemen skall tjäna människor, inte tvärtom. Plan. ekonomins berättigande ligger i att den är ett nödvändigt redskap för utrotandet av fattigdom, förverkligandet av en radikal jämlikhet, basen för en solid trygghet och en nödvändighet om mänsklighetens fysiska livsbetingelser skall kunna varnas, C&C betonar också att planekonomin ger förutsättningar för en djupgående demokratisering och utveckling av människors kreativitet, samtidigt som produktivkrafternas utvecklingsnivå idag möjliggör en avancerad planekonomisk organisation.

Med utgångspunkt från konstaterandet att ojämlikhet och kapitalism är som ler och långhalm och de sociala klyftorna förbundna med kapitalismens väsen, diskuterar C&C planekonomins möjlighet att radikalt förändra inkomstfördelningen. frågan om hur olika arbeten skall värderas – med hänsyn tagen till olikheter i samhällelig utbildningsinsats – frikopplar de från frågan om personliga inkomsten. Däremot är frågan relevant för samhälleliga kostnads-kalkylen. Vad gäller kostnadsberäkningar argumenterar de för att nedlagt samhälleligt arbete är den naturliga- och praktiskt möjliga! – måttstocken,

De är också av meningen att pengar- som cirkulerande värdesymboler – kan och bör ersättas med intyg på ”levererad arbetstid”. Konsumtionsvaror skall kunna köpas på en marknad med dessa intyg och intygen cirkulerar därefter inte vidare. De kan därför inte heller ackumuleras och är alltså inte pengar i gängse mening. Systemet innebär att relationen kapitallönearbete ersätts med en relation mellan individ och samhälle som i sin genomsnittlighet kastat av sig de mystifikationer och ”fetischer” som höljur de sociala relationerna under kapitalismen i dunkel.

Någon marknad för produktionsmedel behövs inte, enligt C&C, medan naturligtvis noggrann kostnadskalkylering i termer av arbetstidsåtgång också inom denna produktionsfär är nödvändig.

Praktiskt. är arbetstidsåtgången för ekonomins produkter möjlig att kalkylera med input-output-matriser och modern datateknik. Metoder finns som gör beräkningarna hanterbart, hävdar författarna med eftertryck. Och de argumenterar utförligt för sin mening

Rak skatt

Vad gäller avdrag på producenternas ersättning – för finansiering av kollektiv konsumtion, försörjning av behövande, nyinvesteringar med mera – föreslår C&C en beskattning i form av ett fixerat belopp (”flat-tax”). Alltså ingen progressiv beskattning, och inte ens en proportionell. Förslaget kan få en att haka till, eftersom man ju är van vid att dylika förslag brukar föras fram av extrema nyliberaler. C&C menar att i en situation med långt driven jämlikhet vad gäller brutto-ersättningarna bortfaller behovet att omfördela inkomster genom skattepolitik. Systemet lämnar åt var och en att avgöra om man vill arbeta extra utöver normalarbetstiden, och i så fall utgår en oavkortad ersättning. Författarna påpekar att systemet bör vara ”arbetsuppmuntrande”.

På marknaden för konsumtionsvaror bör det finnas instrument också för kortsiktig anpassning, hävdar C&C. Förutom att lagerförändringar skall fungera som signaler till planerarna och produktionsorganisationen om att korrigera produktsammansättningen, kan beslut fattas om att låta priser temporärt avvika från ”normalpriset”, det pris som är bestämt av den relativa arbetsåtgången, (”Normalpriserna” justeras annars kontinuerligt på grundval av den relativa produktivitetens utvecklingen, som speglar hur relativt mycket arbete som går åt för att framställa en viss mängd av en produkt – men det är en annan femma.) Vid akut knapphet, då lagren är på väg att tömmas, kan en höjning av marknadspriset bringa ner konsumtionen. På motsvarande sätt kan, om efterfrågan viker eller inte motsvarar utbudet, ett sänkt marknadspris förhindra att produkter tornar upp sig i lagren, och om de är färskvaror

kanske förstörs. Avvikelserna skall endast vara temporära. I C&C:s modell innebär de i sig en indikation på att obalans råder och att planeringsorganisationen är på gång med att justera de producerade mängderna. Normalpriserna blir som rättesnören.

Liksom i fallet med skattesystemet ser C&C inga allvarliga problem med att använda priser som korrigerings- och styrinstrument. Tillfälligt höga marknadspriser gör att de som är villiga att betala ett högre pris köper en större andel av det existerande utbudet. Beredskapen att betala ett högre pris kan ses som en spegling av konsumentens värdesättning (på "marginalen", om man ska vara noga) av produkten. De som inte har ett lika starkt behov kommer vid en prisökning att dra ner på konsumtionen av varan. På så sätt blir följden att den knappa produkten fördelas till dem som mest behöver den, under förutsättning att inkomsterna är jämnt fördelade. Och att denna förutsättning är för handen räknar som sagt författarna med. Ransonering vid knapphet, menar de, är en lämplig åtgärd i en situation då inkomsterna är ojämnt fördelade. Och endast då.

Till detta måste läggas att C&C förutsätter att baskonsumtionsvaror i rimliga kvantiteter liksom sjukvård, utbildning och alla väsentliga offentliga tjänster skall distribueras gratis. Sådana saker som barnbidrag och andra, redan under kapitalismen erövrade "kommunistiska" landvinningar och på särskilda behov grundade inkomstfördelningar, skall naturligtvis behållas och utvecklas.

Tre nivåer

Det kan också vara värt att betona att den användning av marknadspriser som C&C föreslår, inte innebär att deras modell är marknadsekonomisk i den meningen som brukar avses när till exempel "marknadssocialistiska" modeller har förts på tal. I C&C:s modell fattas varken besluten om prissättning, produktionsmängd eller produktionsinriktning på de enskilda företagen, och syftet är aldrig att profitera på en marknadssituation, utan att söka den samhällsekonomiskt bästa fördelningen på kort sikt, och att undvika slöseri. Planeringsorganen koordinerar justeringarna inom alla sektorer som berörs av ett primärt beslut om förändring inom en enskild sektor. Ekonomisk vinst för den enskilda produktionsenheten är varken mål eller medel.

För själva planeringsprocessen föreslår C&C en uppdelning på tre nivåer: den makroekonomiska, den strategiska och den planering som sker på kort sikt och med utgångspunkt från delsektorer och enskilda produktionsenheter. Den senare nivån kallar författarna detaljplaneringen,

På den makroekonomiska planeringsnivån handlar det om att bestämma samhällsekonomins inriktning "i grova drag". Där avgörs sådana saker som, hur stora andelar av den samhälleliga arbetsinsatsen som skall ligga till grund för privat respektive kollektiv konsumtion, skatteurtag, beskattningsformer och nyinvesteringarnas, och därmed det totala sparandets omfattning,

C&C tänker sig att de återkommande besluten om inriktning på denna övergripande nivå skall fattas på grundval av verkligt breda och demokratiska diskussioner. För valen mellan tänkbara alternativ föreslår de folkomröstningar.

Den strategiska planeringen handlar om den långsiktiga utvecklingen på "bransch- och branschsamordningsnivå". Här handlar det till exempel om teknikinriktning, forskningsinsatser, infrastruktur, regional fördelning och resurssamordning. Som inses innebär skillnaden gentemot marknadsstyrning att den strategiska planeringen möjliggör övervägda demokratiska beslut i stället för marknadens ständiga anpassningar och svängningar. (Jag tror det var Lange som var först med att likna skillnaden vid manövreringen av ett flygplan Omfört men en luftballong.) Hela den industriella liksom den ekologiska anpassningen, och miljömålen, tillhör den strategiska planeringen. Olika tidsperspektiv kan samtidigt tillämpas:

det kan röra sig om parallella fem-, tjugo- och femtioårsplaner, givetvis med varierande precisionsgrad. Så kan omsorgen om kommande generationers villkor bli något annat än en tom fras,

Formulering av planmålen

I avsnittet där den ”detaljerade planeringen” behandlas blir författarna tidvis rejält tekniska. Delar av texten är väl snarast skriven för den som är särskilt insatta vad gäller data och matematiska metoder. Matematiskt språk och hänvisningar till metoder som är bekanta bara för ganska få, har en förmåga att blockera tillgängligheten. Fast jag tycker att läsare som är ovana vid jargongen lugnt kan gå förbi det mest tekniska. I texten finns i alla fall gott om övergripande resonemang som gör budskap och slutsatser begripliga- och intressanta.

En slutsats, som C&C hävdar med eftertryck, är att modern datateknik och en optimal hantering (mängden information som är nödvändig för ett tillfredsställande resultat kan begränsas) möjliggör en smidig planering av ekonomins produktflöden. De beklagar att man i Sovjetunionen under 80-talet, i stället för att utveckla planeringsmetoderna på grundval av modern datateknik, valde att introducera marknadsmekanismer och svängrum för företagsdirektörernas egenintresse.

C&C är också kritiska till det sätt som planmålen formulerades i Sovjetunionen och övriga planekonomin. Det enda som i slutändan är intressant, understryker de, är de slutprodukter som den samhällsekonomiska processen resulterar i, det som den ekonomiska betecknar som ”outputs”, och som lika bra kan kallas varor och tjänster för konsumtion. Dessa outputs bör konsekvent särbehandlas i förhållande till insatsprodukterna ”inputs” i produktionsprocessen, även om det i vissa fall kan handla om samma produkt. Vatten, elektricitet, kol, olja, bensin och bilar är några exempel på det sistnämnda.

En strävan måste ju vara att minska åtgången av insatsvaror i förhållande till den producerade kvantiteten slutprodukter. Det betyder till exempel att de totala mängderna tackjärn och kol som produceras saknar intresse frikopplat från hur de som insatsvaror används i produktionen. På samma sätt kan vägar, järnvägar och kommunikationsmedel betraktas, i den utsträckning de inte direkt går in i medborgarnas konsumtion. Till och med viss konsumtion kan ifrågasättas, om den sammanhänger med framtvingade behov som grundar sig i samhällsförändringar. Bland annat långa arbetsresor och till en del ökad sjukvårdskonsumtion skulle kunna föras dit.

C&C nämner som ett exempel hur planmål för en del produktionsenheter i Sovjetunionen kunde formuleras utifrån åtgången av en viss insatsprodukt.

Det samhällsekonomiska slöseriet tog sig ofta uttryck i brist på råvaror och reservdelar. Ändå var resurstilldelningen sådan att maskineriet trots allt fungerade och bruttoproduktionen hela tiden kunde växa, och under vissa perioder växa mycket snabbt. Detta förutsatte en oerhört generös resurstilldelning, relativt sett, till produktionsmedels- och insatssfären. Konsumtionsvarusektorn fick betala priset.

Mer och bättre planering

När vissa sektorer fick konsekvent prioritet, som den militära eller den rymdteknologiska blev resultaten där stark utveckling. Marknadsekonomiska fundamentalister har ju förvisso anledning att ta sig en funderare över varför också de kapitalistiska ekonomierna under krigsansträngningarna undantagslöst införde centraliserande planekonomiska element i sina ekonomier. Anledningen var naturligtvis att det gällde att snabbt nå tillväxt inom prioriterade sektorer, och undvika den långsamhet och det slöseri med tid och resurser som den marknadsekonomiska mekanismen medför.

Men för att ekonomin i sin helhet skall fungera och utvecklas på ”bästa” sätt för samhället som helhet, och inte så att vissa sektorer och behov skall få stryka på foten, krävs mer och bättre planering. Inte mindre planering, marknadsanarki och ökade klyftor i samhället. Så berodde inte den omfattande miljöförstörelsen i östblocket på planekonomin i sig, eller ”för mycket” planekonomi, utan på ”för lite” – och bristfällig planekonomi. Beslutsfattarnas planmål var för grova, begränsade och missriktade. Inskränkningen av planmålen motsvarade inskränkningen till kortsiktig profitjakt i de kapitalistiska marknadsekonomierna, och helheten och välfärden blev lidande.

Direktdemokrati

C&C:s slutsats är att en välfungerande och på människornas behov konsekvent inriktad planekonomi förutsätter ett öppet och djupt demokratiskt samhälle. Om demokrati och öppenhet inte finns kommer en planekonomi förr eller senare och ofelbart att stagnera. I motsats till borgerliga ideologer – och flera av dagens tongivande socialdemokrater – menar de att kapitalism å andra sidan inte alls är frihetens och demokratins naturliga följeslagare eller grundval. Kapitalism går mycket väl ihop med auktoritära politiska styrelseformer. Om företagsledare och förmögenhetsinnehavare får husera inom sina revir och påta bland värdepapper och utdelningsbevis, så är de ofta mer än nöjda med att det ”partipolitiska kabblet” och ”strejker och annat elände” förpassats ur bilden. Dessutom är det ju de själva som klass som i grundläggande mening alltid bär upp diktaturen. I huvudet på liberala läroboksförfattare kan diktatur vara liktydigt med att ”en gubbe bestämmer allt”, men i verkligheten är det ju aldrig så.

Den kapitalistiska ekonomin alstrar sina profiler också i skuggan av en auktoritär borgerlig klassdiktatur, det är i själva verket denna diktators mål och mening att se till att så sker. Men en planekonomi kommer att förfalla och korrumpas om den inte närs av demokratiska styrelseformer, friheter och rättigheter.

C&C ägnar mycket utrymme åt en diskussion kring demokratins problem. En intressant – och ganska så originell – åsikt som de för fram är att den representativa demokratin blir på en stark tendens till elitisering – ”oligarkistyre” som de gamla grekerna i Aten kallade det. I den atenska demokratin föredrogs i stor utsträckning direktdemokratiska beslutsformer och utlottning av tidsbegränsade förtroendeuppdrag – och varje fri medborgares plikt var att ställa upp om lotten föll på honom. Val till förtroendeuppdrag leder till att för det första endast de redan socialt mäktiga och välbeställda tenderar att komma fråga. För det andra kommer de valda att förr eller senare att bilda ett avgränsat skikt, som till sig knyter makt och privilegier. Följden blir att det reella folkstyret – demokratin – urholkas, och ersätts av ett ”oligarkistyre”.

C&C pläderar för ett ökat användande av direktdemokrati, och också i detta sammanhang diskuterar de den moderna informationsteknikens möjliga bidrag.

I andra avsnitt diskuterar de också innebörden av egendomsbegreppet, och den klassiska utrikeshandelns teori ägnas en utförlig genomgång. De resonerar kring planekonomi och internationell handel, och vad gäller diskussionen kring kapitalismens ”globalisering” är de av den meningen att det inte är frihandeln utan de fria kapitalrörelserna och möjligheten att flytta produktion som ger kapitalet en extrem förstärkning av sitt sociala och ekonomiska överläge. Alternativet är dock inte en ”frihandelskapitalism” med begränsningar av kapitalets rörelsefrihet. Det enda realistiska alternativet är kollektivt ägande och demokratisk planekonomi.

Sammanfattningsvis rycker jag att Cockshotts och Cottrells bok är rik på uppslag. Alla har förvisso inte fått plats i den här anmälan. Samtidigt kommer nog många att rycka att en del väsentligheter saknas, och att en del aspekter fått en för styvmoderlig behandling. Säkert kommer många också att resa invändningar mot flera av författarnas resonemang och förslag.

Så måste det ju vara, och bokens styrka ligger till stor del i just detta att författarna ofta genom att vara väldigt konkreta stimulerar till ettertanke och en diskussion som måste gå utöver de mest allmänna frågeställningarna. Det är lite ”nu kavlar vi upp ärmarna och spottar i nävarna” över boken,

Att de inom vänstern som i dessa dagar tycks anse att till och med angrepp mot den kapitalistiska egendomen är utom fråga – och att bara ordet planekonomi snarast står för en otrevlig påminnelse om tider som flytt – kommer att betrakta C&C:s diskussionsinlägg som ointressant och verklighetsfrämmande, är självklart. I deras ögon är i själva verket utmanandet av kapitalets makt något i sig verklighetsfrämmande. Att högern och kapitalet idag också utsätter deras socialliberalism för angrepp gör att de ändå har det svettigt. Men för socialister gäller det att se längre, och i det sammanhanget är översättningen av Paul Cockshotts och Allin Cottrells bok väldigt lovvärd.

Paul Cockshott & Allin Cottrell *Towards a New Socialism*, 1993

Sten Ljunggren: Planekonomin är en återvändsgränd! – om termostat, termometrar och röda eller blå cyklar.

Ur *Röda Rummet* 2/2002

Artikelförfattaren är lärare i företagsekonomi vid Uppsala universitet. Författare till ett stort antal debattböcker om ekonomi från ett socialistiskt perspektiv. Senast *Marknad och kapital – ett omaka par* 1998. Medverkar regelbundet i tidningen ETC:s nättidning.

Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Den tillspetsade slutsatsen drar Sten Ljunggren, socialist och ekonom, i följande artikel. Han dissekerar den sovjetiska planekonomins funktionssätt och ger sin syn på skillnaden mellan begreppen planhushållning, planekonomi och planerad ekonomi. Ljunggren knyter an till den diskussion som tidigare förts i *Röda Rummet* med utgångspunkt i hans egen bok *Marknad och kapital – ett omaka par*, där tvistefrågorna rört marknadens respektive planens roll för en socialistisk ekonomi. Här polemiserar Ljunggren mot två olika uppfattningar som förut presenterats i debatten.

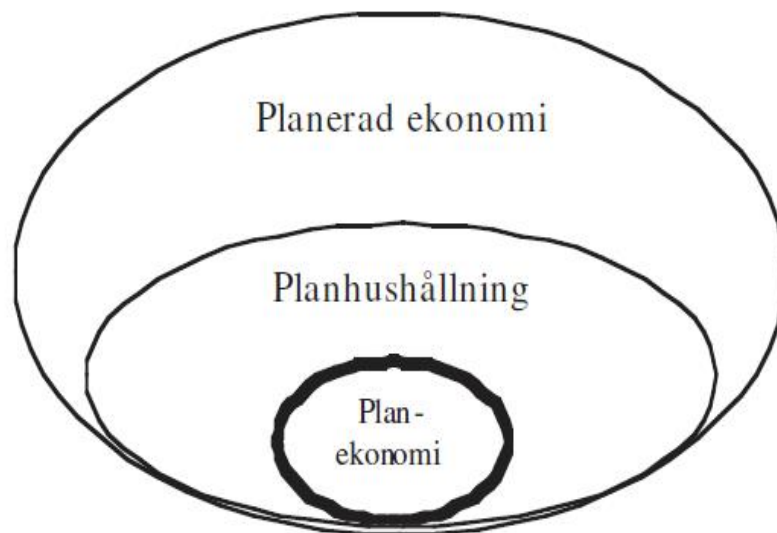
För att diskutera planekonomin är det nödvändigt med en viss distinktion av begreppet. Planekonomi är inte detsamma som planhushållning eller en planerad ekonomi, enligt min uppfattning.

De allra flesta ekonomier är mer eller mindre planerade. De som bestämmer ställer upp vissa mål och försöker sedan uppnå dem med olika metoder. Runt om i världen har regeringar sedan 1980 försvagat fackföreningar, genomdrivit en kraftig ökning av inkomst- och förmögenhetsklyftorna och ersatt offentlig service med privat. Ingen kan väl förneka att detta är ett resultat av planerade förändringar – av att politiska mål förmår styra ekonomin på ett genomgripande sätt. Inom ramen för EMU har det skett en samordnad, planerad och ytterst medveten förändring av de europeiska ekonomierna. Vi har fått sänkt ränta, mindre inflation, lägre budgetunderskott och en mindre offentlig sektor, högre arbetslöshet och större inkomstklyftor. Vi kan se att redan med traditionell penning- och finanspolitik har stora förändringar kunnat genomföras på ett planerat sätt i kapitalistiska länder.

Före 1980 finns exempel på en mer direkt ingripande planering. Många kapitalistiska länder hade en omfattande statligt ägd företagssektor. Offentlig upphandling spelade en stor roll för att styra och påverka näringslivet. Vissa länder gick längre än så. Indien hade femårsplaner för industriell utveckling och Frankrike hade en ramplanering av industrin. Ministeriet för industri och teknologi i Japan har haft en stark roll som planeringsorgan.

Under andra världskriget hade de flesta länder, inklusive USA, ett ekonomiskt system som snarast kan betecknas som en planhushållning. Hela ekonomin ställdes om för ett enda syfte – att vinna kriget. Efter andra världskriget hade vi i Sverige den så kallade planhushållningsdebatten. Socialdemokraterna förde fram förslag om långtgående offentlig styrning av näringslivet. Men! Varken under kriget eller i de socialdemokratiska förslagen om en planhushållning kan vi säga att det handlade om att införa en planekonomi.

Det går att säga att planekonomin är en planhushållning och en planerad ekonomi. Men av det följer inte att planhushållning, eller en planerad ekonomi, är en planekonomi (se figur 1).

Figur 1. Planerad ekonomi, planhushållning och planekonomi

Planekonomi är inte detsamma som planhushållning, eller en planerad ekonomi.

Planhushållning är ett vidare begrepp än planekonomi och när vi pratar om en planerad ekonomi är det ännu vidare. När vi diskuterar planekonomi, planhushållning eller en planerad ekonomi under socialismen är det ett problem att nästan alla icke-kapitalistiska länder under förra århundradet var planekonomier. Jugoslavien är ett undantag som varken var en planekonomi eller en planhushållning (periodvis var det knappt en planerad ekonomi alls). Kina idag skulle kanske kunna betecknas som en planhushållning.

Det viktiga här är dock att planekonomi är ett distinkt historiskt fenomen för att styra ekonomin. Det är något som är helt skilt från begreppet en ”planerad socialistisk ekonomi” och även från en ”socialistisk planhushållning”. En planekonomi strävar efter att avskaffa marknader i största möjliga utsträckning och ersätta dem med ett enda gemensamt företag, där så mycket som möjligt planeras i förväg.

Syftet med den här artikeln är att visa att denna lösning inte är ett hållbart alternativ för en socialistisk vision. Jag börjar med att diskutera de problem som fanns i den traditionella planekonomin. Självklart förvärrades dessa problem av att Sovjet var en diktatur, men det finns andra problem. Därefter kritiserar jag två förslag till reformering av planekonomin (Benny Åsmans i *Röda Rummet* nr1/2001 och Cockshott & Cottrells i *Towards a new socialism*, recenserad av Tomas Widén i *Röda Rummet* nr 2/2001 – se ovan)

Dålig anpassning

Säg att den centrala planeringsbyrån beslutar att under den kommande femårsperioden ska ett visst antal röda och blå cyklar produceras. När cyklarna kommer ut i affärerna visar det sig att folk vill ha fler blå cyklar än vad som produceras och färre röda.

Resultatet blir att det uppstår köer för att få en blå cykel, samtidigt som lagren av osålda röda cyklar växer. Den ständigt återkommande bristen på vissa varor skapar ett speciellt konsumtionsbeteende. När en attraktiv vara dyker upp i affärerna köper man inte vad man behöver, utan så mycket man någonsin kan. Sedan säljer man vidare, eller byter, eller hamstrar för eget framtida bruk. Eftersom folk köper för allt vad de kan förvärras bristerna och köerna växer. Hamstringen gör det näst intill omöjligt för planerarna att råda bot på köerna genom ökad produktion.

Den traditionella planekonomin saknar en mekanism som tillåter folks efterfrågan – deras tycke och smak – att påverka produktionens inriktning. Detta var från början av 60-talet ett ständigt problem.

I mitten på 60-talet dyker det upp en revolutionerande idé. Hög priserna på de blå cyklarna och sänk priset på de röda! På det sättet ökar efterfrågan på de röda cyklarna och minskar på de blå. Det blir balans mellan efterfrågan och tillgång. Köerna för de blå cyklarna och lagren av de röda försvinner.

Detta, att anpassa priserna, men inte produktionen, var det huvudsakliga innehållet i försöken att reformera planekonomierna från mitten av 60-talet fram till dess att de bröt samman i början av 90-talet.

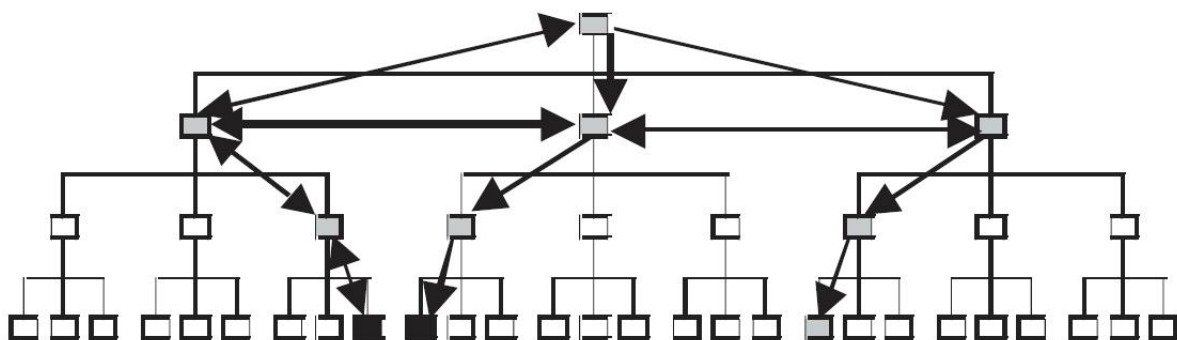
Det har inte saknats idéer om att skapa någon form av anpassning som tillåter folks efterfrågan att styra vad som produceras i en planekonomi. En sådan är att göra marknadsundersökningar – det vill säga att gå ut och fråga folk vilka varor de vill köpa. Dessa marknadsundersökningar skulle sedan ligga till grund för planeringen av konsumtionsvaror.

Men! De kapitalistiska storföretagen i världen satsar miljarder på marknadsundersökningar, sedan satsar de hundratals miljarder på reklam för att övertyga oss om att vad de producerar är precis vad vi vill köpa. Ändå visar det sig gång på gång att det finns varor som folk inte vill köpa. En av de riktigt vackra sakerna är att folks beteende inte kan förutspås eller planeras.

Hierarkisk tröghet

En annan lösning på ”dilemmat” med att folk är helt oberäkneliga är att låta planerna anpassas efter vad folk vill köpa. Uppstår det brist på en vara ska produktionen öka och blir det överskott ska den minska. En socialistisk planekonomi skulle bygga på planeringsorgan som planerar produktionen av konsumtionsvaror utifrån marknadsundersökningar och som, när det ändå uppstår obalanser, rättar till dessa genom att i efterskott förändra produktionen av vissa varor.

Figur 2: Relationer i en planekonomi

Kontakten mellan cykel- och färgfabrik måste gå upp och ner och åt sidan i planeringshierarkin

En orsak till att detta aldrig genomfördes och inte kan genomföras är att själva planekonomins uppbyggnad gör varje förändring mycket komplicerad. Det saknades möjligheter – annat än genom administrativa beslut på högre nivå – för att länka samman de olika delarna av

ekonomin. Alla beslut om förändring måste skjutas uppåt i systemet.

Säg att cykelfabriken verkligen vill anpassa sin produktion efter vad kunderna vill ha. Det är i sig orealistiskt eftersom man inte har några incitament för att göra den förändringen. Men säg att man tar beslutet ändå. I grannskapet ligger den färgfabrik som levererar färg till cykelfabriken. Tyvärr kan man inte bara gå över till färgfabriken och säga att i fortsättningen vill vi ha mer blå färg och mindre röd.

Cykelfabriken lyder under ministeriet för varaktiga konsumtionsvaror, medan färgfabriken lyder under ministeriet för kemiska produkter. Cykelfabriken måste vända sig till sitt regionala ministerium och de tar (eventuellt) kontakt med det lokala ministeriet för kemiska produkter. Där svarar man att tyvärr innehåller den blå färgen andra kemiska ingredienser och tilldelningen fastställs på central nivå. Ärendet bollas upp till centralministerierna i Moskva.

Förändringen påverkar inte bara ministerierna för varaktiga konsumtionsvaror och för kemiska produkter. Även ministeriet för icke-metalliska råvaror och det centrala transportministeriet måste ta ställning. I bästa fall hamnar ärendet hos den centrala planmyndigheten som säger att det här är en bra idé och när vi räknar om alla materialbalanser inför nästa femårsplan, så ska vi naturligtvis ta hänsyn till dessa önskemål. Det gör de. Men fem år senare vill folk av någon anledning hellre ha röda än blå cyklar! Den traditionella planekonomin saknar helt enkelt utrymme för direkta horisontella relationer mellan företag. Alla beslut måste bollas upp och ner genom planeringshierarkin (se figur 2). För att få en realistisk uppfattning om problemen bör figuren multipliceras med kanske 20 i höjdlid och flera tusen i sidled. Det fanns 1986 ungefär 49 000 industriföretag, 23 000 statliga jordbruk, 27 000 kollektivjordbruk, 47 000 byggföretag och närmare en miljon parti- och detaljhandelsföretag. Ekonomin omfattade över 24 miljoner produkter.²

Lenin var oerhört imponerad av den planering som kapitalismen utvecklat inom företagen och ansåg att motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process:

”Alla medborgare blir tjänstemän och arbetare hos ett enda, hela folket omfattande statssyndikat. Det gäller rätt samordning, riktig arbetsmetod och lika lön. Registrering och kontroll härav har kapitalismen förenklat till enkla observations- och anteckningsoperationer som varje skriv- och läskunnig person kan utföra.”³

Men det är inte så enkelt. Alla har väl som barn lekt viskningsleken. Man sitter i en ring och viskar ett meddelande till sin granne. När den meningen gått runt hela ringen är den oftast helt oigenkännlig. På samma sätt är det med stora organisationer. Informationen försvinner på väg upp till toppen. Man brukar som en tumregel räkna med att 10 till 20 procent försvinner för varje nivå. Det här var inte särskilt akut för 1800-talets företag med kanske 1 000 anställda.

Faktum är att det var först på 1930-talet som forskare började studera hur information förändras när den överförs mellan människor. En del anser att det nu finns en lösning på detta problem i form av modern informationsteknik. Men då missar de själva poängen. Det är inte ett tekniskt överföringsproblem, utan det handlar om hur och vad människan förmår uppfatta. Även Lenins observations- och anteckningsoperationer var tekniskt mer än väl förmögna att överföra mer information än vad människor förmår hantera. Den sovjetiska planekonomin byggde okritiskt på föreställningen att en organisation kan fungera som en mekanisk bygglåda där nya kugghjul kan läggas till i all oändlighet.

Kapitalismen har infört mängder av förändringar – funktionell organisation, divisionalisering, matrisorganisationer, profitcenters, målstyrning, självstyrande grupper, platta organisationer,

² Ericson, R. E.; *The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the system and implications for reform*, i *Journal of Economic Perspectives*, Vol 5, Nr 4, Fall 1991.

³ Lenin, V. I., *Staten och revolutionen*, Stockholm 1964

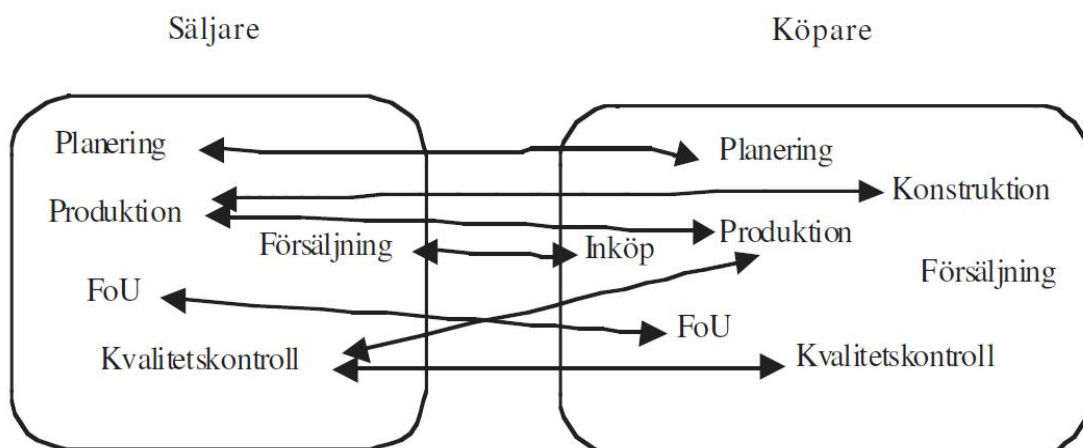
projektorganisationer, flödesorienterade organisationer, och så vidare – för att kunna hantera allt större företag.

Men det finns två helt avgörande skillnader mellan ett kapitalistiskt storföretag och en samhällsekonomi. För det första styrs det kapitalistiska företaget av ett enda mål – högsta möjliga lönsamhet. Ju högre upp i hierarkin, desto färre mått på vad som verkligen händer, och desto mer koncentration på det enda övergripande målet – lönsamhet. Det går inte att styra en samhällsekonomi på samma endimensionella sätt, och med fler och motsägelsefulla mål ökar informationsmängden exponentiellt.

För det andra, och ännu viktigare, så kan de kapitalistiska storföretagen göra sig av med de enheter som inte uppfyller planmålet – maximal lönsamhet. När en enhet läggs ner kommer företaget inte att ha något ansvar eller några kostnader för dem som arbetade där. Inom ramen för ett helt samhälle går det naturligtvis inte att på detta sätt göra sig av med enheter som inte uppfyller planmålen till fullo.

Trots alla nya organisatoriska uppfinningar och trots att de kapitalistiska företagen kan styra utifrån ett enda övergripande mål, så har inget kapitalistiskt storföretag lyckats växa sig större än runt en halv miljon anställda. Och i en planekonomi av Sovjets storlek handlar det om över 100 miljoner människor.

Figur 3: Relationer mellan två företag i en marknadsekonomi

Samspelet mellan leverantör och kund kräver en anpassning av en mängd processer. Allt från utveckling, planering, produktion, och kvalitetskontroll till administrativa processer.

En fungerande planekonomi som omfattar hundratals miljoner människor är en omöjlighet. Vi kan styra komplicerade mekaniska förlopp därför att vi har en mycket detaljerad kunskap om dessa processer. Den nivån av kunskap kommer samhällsvetenskaperna aldrig att nå och därför går det inte heller att styra på det sätt som planekonomin förutsätter.

Till skillnad från Lenin, som såg det hela som enkel bokföring, såg Trotskij problemen. Han skrev 1932:

”Om det existerade en allsmäktig ande, som samtidigt kunde registrera alla naturens och samhällets processer, som kunde mäta deras rörelser, då skulle naturligtvis en sådan ande i förväg kunna konstruera en felfri och uttömmande plan. En plan som börjar med antalet hektar vete och fortsätter till sista knappen i en kostym.

I verkligheten föreställer sig byråkratin ofta att just en sådan ande står till dess förfogande. Det är därför som den så lätt befriar sig från marknadens och rådsdemokratins roll.”⁴

⁴ Trotsky, L., *Bulletin of the opposition* no 31, 1932, citerat av Michael Ellman i *Soviet planning today*. Cambridge 1972

Det finns de som tycks tro att datatekniken ger oss en sådan allsmäktig ande. Men problemet är som sagt inte tekniskt, utan det handlar om mänsklig förmåga och om hur vi som människor löser sociala problem, nämligen genom att bygga sociala nätverk.

Horisontella relationer saknas

Om problemen hade begränsats till så pass enkla saker som röd eller blå färg, så hade kanske den planekonomiska modellen kunnat hantera dem. Men relationer mellan företag är långt ifrån så enkla. Planekonomin bygger på samma grundtanke som traditionell nationalekonomisk marknadsteori, nämligen att produkter och tjänster är homogena – röd färg är röd färg. Det betyder att det enda vi behöver för fullständig kunskap är kvantiteten röd färg och priset/kostnaden för denna röda färg. Men i verkligheten är få produkter och tjänster homogena. De är istället heterogena, de är olika på ett nästan oändligt antal sätt.

Det räcker inte med att ha kunskapen – så och så många liter röd färg till det och det priset. Röd färg kan komma i mängder av kvalitéer med olika egenskaper. Vad som passar i en given situation kan inte sammanfattas i en enkel statistik som sedan kan skickas upp i planeringshierarkin. Vad som passar kan bara avgöras genom att prova, misslyckas och prova igen. Den kunskapen kan bara fås genom en intensiv interaktion mellan cykelfabriken och färgtillverkaren.

Jag har för att belysa detta saxat lite ur en lärobok i företagsekonomi.⁵ Förhållandet mellan leverantör och kund kan beskrivas som en interaktion, ett samspel. Interaktionen är ett sätt att lösa problem. Det kan handla om att finna lösningar som är mer kostnadseffektiva, som är bättre anpassade till kundens produktion, bättre anpassade till kundens rutiner, till de krav kundens kund ställer på produkterna, etc. Det kräver ett utvecklat samspel mellan företagen och inom företagen (se figur 3 ovan).

Kvalitetsförbättringar är sällan resultatet av ett storslaget internt produktutvecklingsarbete i ett företag. Det är snarare en följd av ett samspel – eller kanske snarare konfrontation – mellan problem och möjligheter i flera olika företag. Det är en konfrontation som sker inom ramen för förbindelser mellan företagen och inte ute på en anonym marknad. Ett exempel från förhållandet mellan ett pappersbruk och ett tryckeri: ”Det sker förändringar av papperskvaliteter hela tiden. Det är främst pappersbruken som för att vara konkurrenskraftiga utvecklar nya kvaliteter. Men tryckarna har ett intresse av att påverka den utvecklingen. Interprints tryckeripersonal har möten med pappersbrukets tekniker för att diskutera kvalitetsutvecklingen.”⁶

I relationerna skapas en ”tyst kunskap” (engelska: tacit knowledge), som bara kan erövrats genom erfarenhet. Kunskapen går inte att kodifiera och sätta ner i statistiska eller andra rapporter som kan överföras till andra.

Det här samspelet saknades nästan helt i den sovjetiska planekonomin. När det förekom var det i form av illegala kontakter mellan företagen. De sovjetiska företagen hade ingen eller mycket lite kontakt med sina leverantörer och kunder. Den enda kontakt de utvecklade var med den närmast överstående planmyndigheten. Leverantörer och kunder var helt anonyma. Det fanns inget samspel, ingen möjlighet att lära sig av relationen till dessa. All form av anpassning skedde indirekt, via planeringshierarkin.⁷ Det är ibland slående vilka likheter som finns mellan planekonomin och den klassiska nationalekonomiska bilden av hur marknader fungerar. Nationalekonomins bild av marknader är också en plats som saknar sociala relationer och där köpare och säljare är helt anonyma för varandra.

Kan man inte tänka sig en planekonomi där de kontakter mellan företag som var förbjudna i

⁵ Ljung, J., m.fl., *Företag och marknad, samarbete och konkurrens*, Lund 1988

⁶ Brunsson, N. och Hägg I. (red), *Marknadens makt*, Stockholm 1992

⁷ Johanson, M., *Searching the known, discovering the unknown*, Uppsala 2001

den sovjetiska planekonomin, är tillåtna? Jo, det skulle utan tvekan förbättra läget. Men jag tror inte det löser problemen.

Planekonomin är en myndighetsorganisation. Och det är något visst med myndigheter. De har alltid rätt – vare sig vi tycker om det eller inte. Cykelfabriken och färgtillverkaren kan säkert komma på en lösning tillsammans. Men om någon av deras överordnade planmyndigheter (eller någon sidoordnad) inte tycker om lösningen så faller allt platt till marken. Så varför ens försöka? Särskilt som det är besvärligt att lära om och att anpassa sig. Det kräver stor ansträngning. Och om det ändå är planmyndigheterna som bestämmer, så varför ta på sig allt besvär? Sedan kanske det inte finns någon bra lösning mellan cykelfabriken och färgtillverkaren. Det bästa kanske skulle vara att avbryta samarbetet. Men i en planekonomi är det inte ett beslut som cykel- och färgtillverkarna kan ta. Det är planmyndigheten som beslutar vem som ska leverera vad till vem.

För att samspelet ska vara något annat än ett spel för gallerierna krävs att de två har verklig bestämmanderätt. Även om företagen ges rätt att hålla kontakt och lära av varandra kommer situationen annars att vara densamma som inom ett stort företag, det vill säga att när det verkligen gäller är det en överordnad nivå som bestämmer. Vi hamnar på ruta ett igen. Detta är något som har fungerat för storleksordningen 500 000 anställda, som i ett stort företag, men inte för 100 miljoner, ett helt samhälle.

Ingen oväntad förnyelse

Hur finner vi ny kunskap? På vilket sätt produceras upptäckter? Ett sätt är att man sätter igång en planerad sökprocess för att lösa ett visst problem. Här har planekonomin inget handikapp. Sovjetunionens förmåga att genom en planerad sökprocess lösa problem inom militär- och rymdteknik var klart imponerande.

Processen passade synnerligen väl ihop med planekonomins sätt att fungera.

Men mycken ny kunskap och många nya upptäckter kommer inte till på detta rätlinjiga och planerade sätt. En förvånande stor andel av alla upptäckter är inte resultatet av en sådan planerad sökprocess. Helt plötsligt finns en lösning på problem som vi inte ens visste fanns. För den typen av upptäckter finns inget utrymme inom planekonomin.

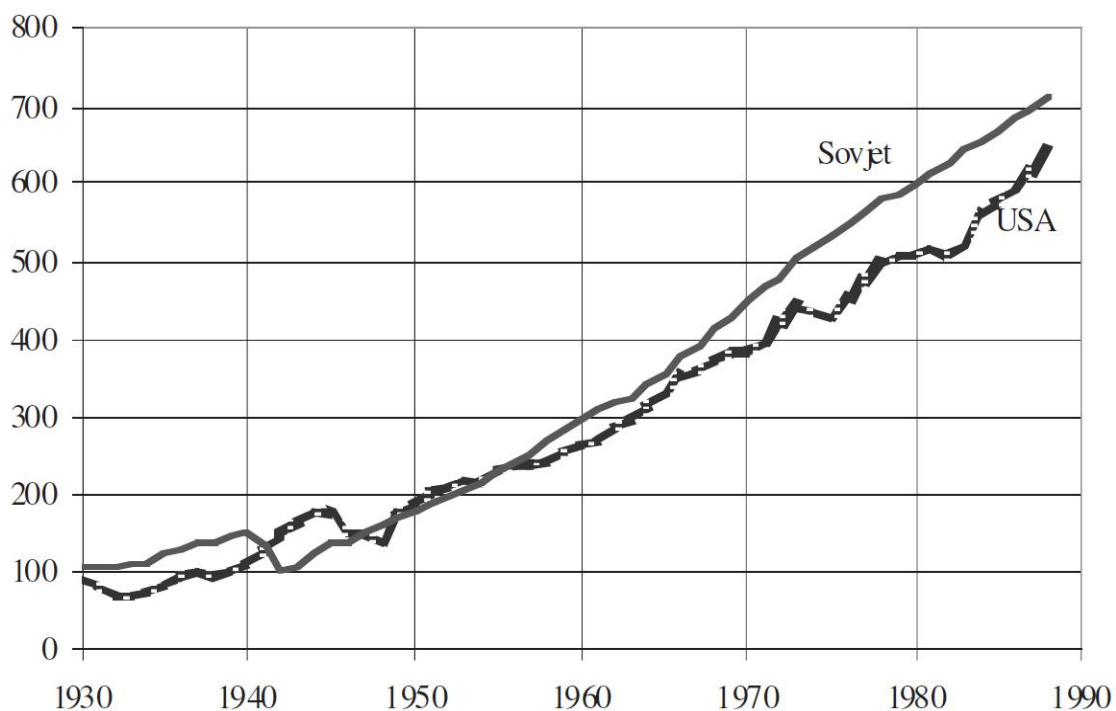
Nya och oväntade lösningar uppkommer i interaktionen mellan köpare och säljare. De uppkommer i en social miljö som är diversifierad. I en homogen miljö är sannolikheten för oväntade upptäckter mycket låg. Den planekonomiska miljön ger inte utrymme för de skillnader, de sociala kontakter och det oberoende som krävs för att nya idéer ska bryta fram. Företagen har inte de täta och fortgående relationer med sina kunder som kan resultera i nya, oväntade upptäckter.

Och, om det ändå skulle dyka upp en oväntad upptäckt, är det bäst att tåga still. Det finns inget utrymme för att utnyttja upptäckten direkt i förhållande till kunden. All interaktion sker via en överordnad planmyndighet. Den överordnade planeringsmyndigheten vet inget om missade tillfällen. Den kommer aldrig att kunna bestraffa de företag som inte tar tillfället i akt. Men den som ändå försöker, riskerar att bli varse att den nya upptäckten inte fungerar. Och då kan planmyndigheten utnyttja sin makt och vidta åtgärder mot den som satsat på ett misslyckande. Företagen lär sig att negligera nya upptäckter. De har inga möjligheter att pröva dem i direkt interaktion med sina kunder eller leverantörer och uppåt finns inget att förlora på att inte ändra något, medan varje förslag till förändring innehåller risken för ett misslyckande. Vissa saker kan inte planeras fram. De bara händer, någon griper ett tillfälle i flykten. Det betyder inte att ingenting kan eller bör planeras. På många områden behövs en omfattande planering och styrning. Men! Planekonomin bygger på att all ekonomisk verksamhet kan och ska planeras. Det stryper den del av upptäckter som är oväntade. I en planekonomi skapas ytterst sällan det oväntade, och om det sker finns inget utrymme för att prova om det fungerar.

När det gäller konsumentprodukter är problemet ännu värre. Planekonomin saknar förmågan att låta nya varor göra sig gällande och, vilket är lika allvarligt, den saknar förmågan att sortera bort misslyckade produkter.

Hur får vi nya konsumtionsvaror? Jo, ett företag beslutar sig för att försöka få folk att köpa en viss produkt – exempelvis freestyle. Först är det bara någon procent som köper den nya varan. Sedan kan flera saker hända. Produkten kan bli en masskonsumtionsartikel, vilket betyder att bruket sprider sig från den första procenten till fem, tio och sedan kanske ända upp till 90 procent av konsumenterna. Produkten kan också förbli en exklusiv vara som aldrig når mer än en liten del av befolkningen, vilka å andra sidan är beredda att betala lite extra. Slutligen kan produkten bli ett misslyckande. Efter att de första kunderna provat den är det inga fler som vill ha den och inte heller de första är beredda att fortsätta betala priset för den. Det viktiga här är att oberoende av vad som sedan händer är alla nya produkter små och osäkra i början.

Figur 4. BNP-tillväxt i USA och Sovjet (1929=100)

Källa: B.R. Mitchell, *International Historical Statistics*, OECD, *Economic Outlook December 1989*, FN, *Economic Survey of Europe in 1988-89*, D. M. Nuti, *Perestroika: transition from central planning to market socialism*, i *A European Forum* nr7/88.

Säg att vi nu i demokratisk ordning (riktigt hur det ska gå till för hundratusentals produkter, förstår jag inte) beslutar om vår produktion av konsumtionsvaror. En procent av befolkningen vill kanske prova, medan 99 procent tycker att den är onödig. Beslutet kommer nästan alltid att bli att vi inte ska producera något av den nya varan. Man kan naturligtvis tycka att samhället på detta sätt kommer att bli befriat från en massa skräp. Men vi kommer också att gå miste om en mängd varor som människor funnit stor glädje av.

Säg att beslutet blir att en ny spännande produkt läggs in i planen. Det kräver beslut om investeringar i nya fabriker, förändrade leveransnormer för insatsvaruleverantörer, ändrade normer för transportbolag, nya leveranslistor för mellanhänder och att butikerna krävs på utrymme för den nya produkten – för att bara nämna ett fåtal av de steg som ingår i en produktionskedja. Ramarna för detta fastställs i femårsplanen, vilket främst påverkar investeringar, leverantörer och transportbolag. Detaljerna som gäller ända ned till butiksnivån fastställs i ettårsplanen. Och sedan visar det sig att konsumenterna inte vill ha den nya

spännande produkten! Sådant händer faktiskt till och från i dagens ekonomi, trots miljard-satsningar på reklam. I en planekonomi skulle produkten med största säkerhet fortsätta att produceras, trots att den inte efterfrågas till det pris det tar att täcka kostnaderna.

Primitiv tillväxt

Den sovjetiska planekonomin var ett fungerande verktyg för att uppnå ett enda mål – snabb produktionsökning räknat i ton och styck. Här kan planekonomin visa på imponerande tillväxt under en lång tid (se figur 4).

De officiella siffrorna över tillväxttakten, som gavs av sovjetiska myndigheter, var klart överdrivna. Jag har i enlighet med CIA:s uppskattningar dragit ner dem till 60 procent av de officiella sovjetiska siffrorna. Om CIA:s uppskattningar var för pessimistiska, så kommer den sovjetiska prestationen att vara ännu bättre. Redan i början på 60-talet började inriktningen på tillväxten att ifrågasättas, även av ledningen i Sovjet. Chrusjtjov talade om att det inte längre räckte med att visa diagram över ökad stål- kol- och cementproduktion. Befolkningen krävde mer. För att svara på ett gryende missnöje med hur planekonomin fungerade genomfördes upprepade större reformer 1965, – 67, –72, –76, –79 och –82.⁸ Man försökte med regionalisering, med att ”strömlinjeforma” planeringsbyråkratin, med nya matematiska metoder tillsammans med datorisering av planeringen, prisreformer, allt mer komplicerade belönings-system, marknadsundersökningar och ökad satsning på produktion av konsumtionsvaror.

Ingenting av detta förmådde dock ändra de grundläggande dragen i planekonomin. Man lyckades aldrig anpassa produktionen efter konsumenternas tycke och smak. Man lyckades inte ens öka andelen konsumtionsvaror i förhållande till produktionsmedel, trots att det var ett ständigt återkommande mål sedan 1965. Den hierarkiska uppbyggnaden med långa kontaktvägar upp och ner i planeringsbyråkratin förändrades inte i någon nämnvärd utsträckning. Inga horisontella relationer för anpassning mellan företag etablerades. Det gavs inga svar på hur oväntade upptäckter skulle kunna genereras eller, om de ändå hände, skulle kunna tas in i planeringen. Det enda sättet att få in nya konsumtionsvaror var att i begränsad omfattning kopiera garanterade framgångar från Väst.

En demokratisk planekonomi?

Benny Åsman skriver i *Röda Rummet* nr1/2001 att en socialistisk planekonomi inte behöver diktera hur många skor fabrikör Bergström eller den kollektivägda skofabriken i Torp ska producera. Däremot bör den demokratiska beslutsprocessen befatta sig med hur många nya skofabriker som det ska investeras i. Med modern dator teknik, internet och administrations-teknik finns, enligt Åsman, alla förutsättningar för att en demokratisk beslutsprocess ska kunna planera samhällsekonomin. De lokala investeringsråden kan ha till uppgift att värdera vilka investeringar som bör prioriteras på orten. De regionala investeringsråden inventerar och diskuterar regionens behov och prioriteringar. Samma kedja av informationsflöde och demokratiska diskussioner följer sedan på nationell och internationell nivå. Endast genom en ständig fram-och-tillbaka-process där information, diskussioner och beslut tas av majoriteten kan de investeringar som är nödvändiga och önskvärda mejslas fram.

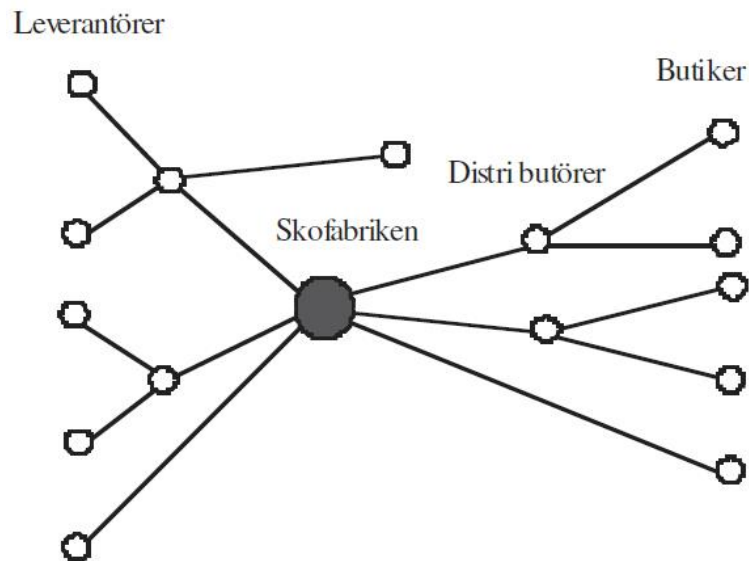
Om Benny Åsman menar att vissa lokala, regionala, nationella eller internationella investeringsbeslut ska tas på politisk väg, så har jag i princip inget emot det. Möjligen kommer vi att vara oense om vilka och hur många. Men jag tror inte det är det han ser framför sig. Det Benny Åsman vill ha verkar vara ett system där produktionens inriktning genomgående styrs med planekonomiska metoder.

I dagens marknadsekonomi – och i den framtida självförvaltade marknadsekonomi jag ser

⁸ Ericson, R. E., a.a.

framför mig – är skofabriken i Torp inbäddad i ett nätverk av relationer. Skofabriken har flera leverantörer, som i sin tur har leverantörer och andra kunder. Skofabriken säljer till olika mellanhänder och butiker. (se figur 5)

Figur 5. Ett nätverk av relationer

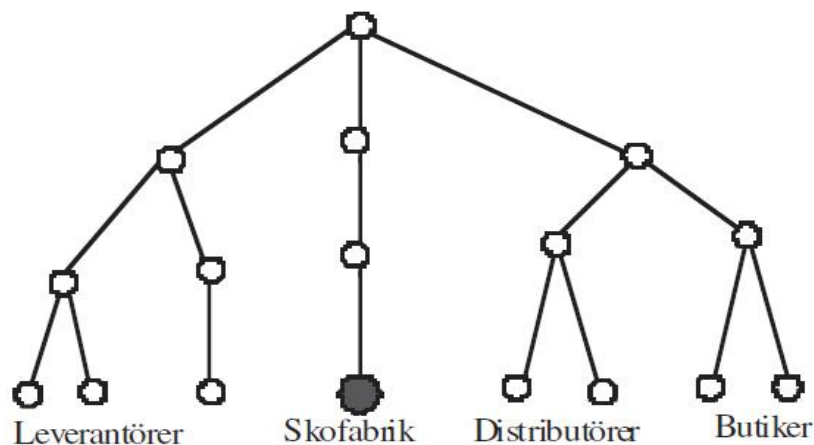

På en marknad är varje företag inbäddat i ett nätverk av relationer.

För att få en uppfattning om nätverken är det nödvändigt att komma ihåg att varje enskild förbindelse kan vara minst lika komplicerad som den som visades i figur 3. Det är också ett nätverk som inte är lokalt begränsat, utan det sträcker sig nationellt och internationellt.

Om vi bryter upp dessa relationer till förmån för en inordning av varje företag i en hierarkisk planekonomi, så kommer vi att möta de brister jag tidigare tagit upp. Om företagen får bestämma antalet produkter så minskar problemen kanske något. Men de försvinner inte. Frågor om vem som ska leverera vad till vem kommer att behöva bollas upp och ner i planeringsbyråkratin. Det kommer inte att bli särskilt mycket lättare för företag att anpassa sig till varandra, eftersom varje anpassning i stor utsträckning är knuten till investeringar (som ju bestäms högre upp i hierarkin). I och med att företag inte kan bryta utbytet kommer pressen på anpassning att minska. Argumenten för att förnyelseprocesser är svåra i en planekonomi kommer att vara lika giltiga här som de var för den traditionella planekonomin. Det kommer att se ut på samma sätt (figur 6).

Figur 6. Samma planekonomiska modell

I en planekonomi inordnas företagen i en hierarki.

Benny Åsman skriver att General Motors omsättning är större än Danmarks BNP. ”Ändå råder ingen marknadsanarki mellan GM:s produktionsenheter och underleverantörer. Allt är planerat i minsta detalj. ’Just-in-time’-metoder styr varuflödet inom koncernen och underleverantörerna hålls i strama tyglar för att produktionskedjorna inte ska brytas.”, kommenterar han. Lars Henriksson har i en kritik av vänsterpartiets diskussion om ägandet och makten (Röda Rummet nr 1/2002) ett liknande exempel. I det avsnitt där han argumenterar för en demokratisk planekonomi skriver han: ”De allt större koncernerna har, inom sig själva, en detaljerad och toppstyrd internationell planekonomi.”

Men det är en väldigt stor skillnad på ett lands BNP och ett företags omsättning. Ska man jämföra storleken på ett lands och ett företags ekonomi så är det relevanta måttet företags förädlingsvärde (summan av löner plus bruttovinster, eller omsättningen minus kostnaderna för alla inköpta varor och tjänster). Ett enklare och mer relevant mått är antalet anställda. Och här är även en liten ekonomi som Danmarks många gånger större än GM med dess en halv miljon anställda. Storleken är viktig, särskilt när vi börjar prata om planekonomier med tio- och hundratals miljoner. Och det finns, som jag nämnt, två alldeles avgörande skillnader. Den första är att hela GM kan styras utifrån ett enda mål maximal lönsamhet. Det kan man inte göra med en utvecklad samhällsekonomi (och knappast med en outvecklad heller). Den andra är att GM alltid kan lägga ner enheter, eller göra sig av med leverantörer som inte uppfyller lönsamhetsmålet. Det kan man inte heller göra i ett samhälle.

Benny Åsman säger själv att ekonomin inte ska styras av vinstintresset, utan av folks behov. Men folks behov är ju näst intill oändligt varierade. När jag går in på OBS finns det 10 000 varor. Jag kanske konsumerar 500, möjligen 1 000 av dem under ett år. Men mitt (eller någon annans) individuella konsumtionsmönster kan gälla som absolut norm för alla andra. Ett tillspetsat exempel: En person kanske kan läsa något hundratal böcker per år. Det ges ut tusentals böcker på svenska varje år. Ska vi begränsa sortimentet? Jag för min del tycker att en socialistisk ekonomi borde handla om ett större sortiment – och inte bara vad gäller böcker.

Hur ska en demokratisk församling kunna fatta meningsfulla beslut om de investeringar som är nödvändiga för att tillhandahålla de 10 000 varor som finns på OBS? Det är helt enkelt inte möjligt.

Resultatet kommer att bli att planeringen hamnar i händerna på byråkrater, samtidigt som det kommer att ställas starka krav på att sortimentet dras ner. Det har förekommit förslag (dock inte från Benny Åsman) om att lösa detta genom att låta datorer ersätta marknaden. Med datorns hjälp kan alla koppla in sig på den centrala planeringsdatorn och välja sin framtida konsumtion (i detalj för det närmaste året och mer grovt för de kommande fem). Den centrala planeringsdatorn väger samman alla önskemål och skickar ut produktionsorder till fabriker, sköter distributionen till närmaste butik och sist men inte minst kontrollerar om jag har råd att betala för det jag vill ha.

Detta diskuterades främst i Östtyskland årtiondena före murens fall. Den borgerliga national-ekonomin bygger på att människan är perfekt informerad och alltid gör helt rationella val. Till detta lägger datasocialisterna att hon också ska vara en perfekt planerare. Hon ska i förväg kunna bestämma hela sin konsumtion och sedan lita på att datorerna sköter allt. Hur skulle jag kunna veta i mitten på 80-talet att jag mot slutet av 80-talet skulle vilja lägga betydande summor på persondatorinköp? Personligen skrämmer mig den här modellen mer än vad byråkratsocialismen gör.

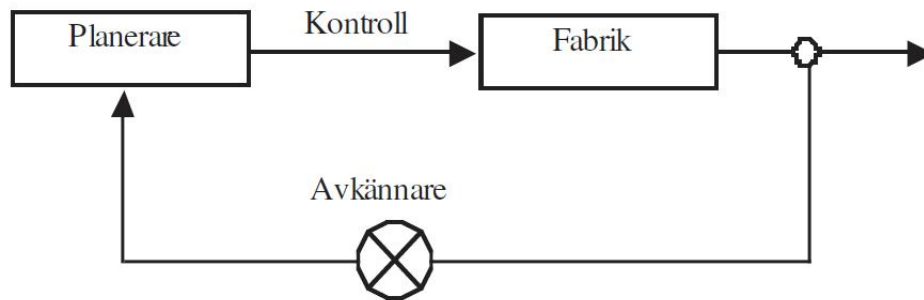
En ny socialism?

I boken *Towards a New Socialism* (anmäld av Tomas Widén i *Röda Rummet* nr2/2001) argumenterar Paul Cockshott och Allin Cottrell för en planekonomi byggt på matematiska lösningar. De skriver:

”Vi föreslår ett system av datoriserad planering, som inbegriper detaljerade simuleringar av ekonomins beteende. För att göra detta möjligt måste centraldatorerna tillföras kopiösa mängder av teknisk information, till exempel listor av de produkter som produceras och regelbundna uppdateringar av de teknologier som används i varje enskild produktionsprocess. Andra datorsystem måste ha data om tillgängliga lager för alla typer av råmaterial och om varje maskinmodell, så att dessa begränsningar kan matas in i planeringsprocessen.”⁹

Framställningen är nerlusad av matematik. Men deras grundläggande bild av hur en planerad ekonomi fungerar är rätt enkel. ”Planering kan ses som ett delområde inom styrtekniken, studiet av reglersystem.”¹⁰ Ett exempel på detta är en termostat (figur 7).

Figur 7. *Planekonomin som en termostat*

Källa: Efter Cockshott & Cottrell, sid 84.

Med en termostat bestäms den önskade temperaturen, en avkännare känner av den faktiska temperaturen och om mål och faktisk temperatur inte stämmer sker en återkoppling som aktiverar en korrigerande process i form av att exempelvis stänga av eller på spisplattan. Den här bilden kan man finna i många amerikanska läroböcker i Management.¹¹ Den är betydligt ovanligare, för att inte säga obefintlig, i företagsekonomisk forskning. En motbild till planeringen som en termostat är att se systemet som ett förhållande mellan en person och en termometer. Det är en bild som kan karakterisera planering av självförvaltande enheter i en socialistisk ekonomi.

I det följande har jag hårddragit de två bilderna och försökt karakterisera vad som utmärker bilden av planeringen som termostat, respektive som person/termometer (figur 8 ger en sammanfattning).

Svensk uppslagsbok (1954) ger följande förklaring till ordet termostat: ”Av grekiskans *thermos* – varm, och *statos* – stående. Anordning för konstanthållande av temperatur.” Själva definitionen av termostat som ”konstant-hållande” ger associationer till något *statiskt*. Förklaringen till ordet termometer är: ”Av grekiskans *thermos* – varm, och *metron* – mått. Instrument för mätning av temperatur.” Poängen med att mäta något kan bara härröra ur det faktum att detta något förändras – är *dynamiskt*.

Det ligger i termostaternas natur att målen är givna. Jag sätter en önskad temperatur och förväntar mig att termostaten ska sköta jobbet, att hålla den temperaturen. En termostat karakteriseras av givna mål och betoning på måluppfyllelse – inte förändring av målen. När jag betraktar en termometer är situationen annorlunda. Mitt syfte kan vara att få reda på hur jag bör klä mig om jag vill gå ut, att bestämma mig för om jag överhuvudtaget ska gå ut, eller att helt enkelt bekräfta vad jag vet – idag var det verkligen varmt. *Målen är obestämda* och en väsentlig funktion hos termometern är att jag efter att ha betraktat den kan *ändra mina mål* – jag kan besluta mig för att inte gå ut, som jag hade tänkt mig.

⁹ Cockshott, W. P. & Cottrell, A., *Towards a new socialism*, Nottingham 1993, sid 125

¹⁰ Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 62

¹¹ Se ex vis Horngren, Foster, *Cost accounting – A managerial approach*, 1991, sid 7.

För att en termostat ska fungera måste vi ha full kunskap om våra mål och de samband som råder i systemet. Vi måste vara *färdiglärda*. När jag betraktar termometern lär jag mig något lite – om än bara att just nu är temperaturen plus tio grader. Eller också bekräftar jag kunskap jag redan har – det är inte särskilt varmt just nu. När betraktandet kombineras med agerande (osagt i vilken ordning) lär jag mig något mer bestående – det är inte skönt att vara ute i T-tröja när det är tio grader. Termometerbilden trycker mer på *lärande* än på full kunskap.

En termostat har en *komplex struktur* som bygger på *enkla och förutsägbara beteenden*. Utan enkla och förutsägbara beteenden kommer den komplexa strukturen att bryta samman. Synen på beteendena som enkla och förutsägbara är möjlig att upprätthålla i en värld där vi har givna mål, betoning på måluppfyllelse och att göra saker på rätt sätt. Med betoningen på obestämda mål, förändring av målen och på att göra rätt saker genom att lära får vi ett betydligt mer *komplext beteende* att ta hänsyn till. Samtidigt har vi i person/termometerbilden en förhållandevis *enkel struktur*.

Figur 8. Planeringen som termostat eller termometer

Termostat- bilden	Termostat- bilden
Statisk	Statisk
Givna mål	Givna mål
Måluppfyllelse	Måluppfyllelse
Färdiglärd	Färdiglärd
Enkelt beteende	Enkelt beteende
Komplex struktur	Komplex struktur

Planering som en termostat är en rätt träffande bild av planekonomin. Planering som person/termometer är mer i linje med vad en planerad socialistisk ekonomi byggd på själv-förvaltande företag skulle se ut som.

Den vänstra kolumnen i figur 8 är för mig en rätt god karakteristik av vad som utmärker en planekonomi. Jag kan därför förstå varför förespråkare för planekonomi är förtjusta i bilden av en termostat. Det jag inte kan förstå är världsbilden, den syn på hur ett samhälle fungerar, som ligger till grund för resonemanget. Ett samhälle som har de dragen som termostatbilden förmedlar är för mig ett torftigt samhälle.

Matematisk socialism

Metoden för planeringen i den ”nya socialism”, som Cockshott och Cottrell förespråkar, är matematik. De tar bland annat upp input-output-tabeller, linjär programmering och användandet av datorberäknade priser, så kallade skuggpriser. Men det här är inte särskilt nytt. Alla tre metoderna återfinns i *Soviet planning today*¹² från 1972. De finns också utförligt redovisade i en sovjetisk bok om nya metoder för planering från 1975. I inledningen till den boken skriver akademiledamoten Fedorenko:

”Den här boken reflekterar de viktigaste trenderna i sovjetiskt planering, vilka har bidragit till en ständig, krisfri tillväxt av den socialistiska ekonomin.”¹³

Det finns en metod hos Cockshott och Cottrell som jag inte känner igen från mina studier vid institutionen för öststatskunskap i Uppsala vid mitten av 1970-talet. Det är de matematiska

¹² Ellman, M., *Soviet planning today*. Cambridge 1972

¹³ Fedorenko, N. P., *Economic development and perspective planning*, Moskva 1975.

algoritmer (som forskare utarbetat vid studier för att utveckla artificiell intelligens) som de anser vara viktiga verktyg för att få planekonomin att hålla sig i balans (exempelvis vad gäller utbud och efterfrågan).

Paul Cockshott är doktor i datavetenskap och Allin Cottrell professor i nationalekonomi. Båda dessa vetenskaper är strängt matematiska till sin natur. Jag har naturligtvis ingen möjlighet att bedöma värdet i dessa matematiska metoder (utom att de tre första inte tycks ha räddat den sovjetiska planekonomin). Men till skillnad från vad Tomas Widén ger uttryck för i sin anmeldelse av boken så bekymrar detta mig djupt. Det jag vet är att nationalekonomer nästan alltid kan förklara rätt komplicerade förlopp i efterhand med hjälp av sina matematiska modeller. Samtidigt lyckas de nästan aldrig förutsäga framtiden. Det inträffar alltid något oväntat som inte fanns med i de matematiska formlerna.

Det är ett kvalitativt språng från att, som nationalekonomerna, analysera och försöka förutspå ekonomin med hjälp av avancerad matematik, till att som Cockshott och Cottrell påstå att ekonomin kan styras av avancerad matematik. De försök som gjorts inom exempelvis aktiehandeln att använda matematiska modeller för att styra köp och försäljning har, milt uttryckt, inte varit några stora framgångar. Ett tag gick det bra, men när något oväntat inträffade, löpte dataprogrammen amok och bidrog till att förvärra situationen.

Den demokratiska styrningen av den matematiska planekonomin, som C & C föreslår, är för mig mycket tveksam. De skriver:

”För den ekonomiska planeringen föreslår vi ett system där ett lag av professionella ekonomer presenterar alternativa planer som en planeringskommitté har att välja mellan. Endast de verkligt stora besluten (skattenivån, andelen av BNP som satsas på investeringar, hälsa, utbildning, etc) skulle gå till direkt folkomröstning.”¹⁴

”Planeringen ska inte ligga under regeringens kontroll, utan under en övervakande kommitté som utses genom lottning bland alla medborgare.”¹⁵

Det här är en kombination av en avancerad och ytterligt svårgenomtränglig planering och att styrningen av dem som utför planeringen inte ska ske på politiska grunder. Jag kan inte se annat än att detta bäddar för ett expertvälde som skulle få den makt som dagens ekonomiska experter har att te sig helt betydelselös.

Samhällsekonomi är sociala relationer skapade av människor. Kapitalismen har gett dessa – av människor skapade – relationer, ett sken av att vara naturlagar som människor inte kan påverka. En planekonomi som den Cockshott och Cottrell föreslår kan inte göra annat än att lyfta upp denna alienation till hittills helt oanade höjder.

Cockshott och Cottrells bok har nu givits ut på svenska med titeln *Planhushållning och direktdemokrati*. Planhushållning har för mig en vidare innebörd än planekonomi och deras förslag är det mest extremt planekonomiska inlägg jag läst på länge. ”Direktdemokrati” innebär för författarna ett radikalt avskaffande av all representativ demokrati – såväl parlamentarism som rådsdemokratiska strukturer. I stället vill de ha en modern och datoriserad version av den atenska direkta demokratin. Jag för min del har mycket svårt att se hur en demokratisk styresform som var anpassad för tiotusen fria män i Aten kan fungera inom ramen för en total planekonomi som omfattar tiotals eller hundratals miljoner människor

En återvändsgränd

Vissa av dagens socialister har, när det gäller analysen av planekonomin, inte dragit tillräckliga lärdomar av historien utan är fast i en föråldrad syn.

¹⁴ Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 186

¹⁵ Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 188

Marxismens klassiker var imponerade av den planering kapitalismen utvecklat inom fabriksportarna och ansåg att en motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process. Den då tongivande socialistiska ståndpunkten om det framtida samhället uttrycktes mycket tydligt av de ryska revolutionärerna Bucharin och Preobrazjenskij i *Kommunismens ABC* från 1922:

”Samhället kommer att förvandlas till en enorm arbetsorganisation för samfällad produktion. Det kommer varken att finnas uppsplittring eller anarki i produktionen. Ty, i en sådan samhällsordning kommer produktionen att vara organiserad. Företag kommer inte längre att konkurrera med varandra. Fabriker, verkstäderna, gruvorna och andra arbetsställen kommer att bli som avdelningar i en enda folkets fabrik, som kommer att omfatta hela nationens ekonomi.

Det är uppenbart att en sådan omfattande organisation förutsätter en allmän plan för hela produktionen. Om alla fabriker och verkstäder tillsammans med hela jordbruket slås samman till ett enda enormt gemensamt företag, är det uppenbart att allting måste planeras minutiöst.”¹⁶

Som vi sett ovan har den här bilden av den planerade socialistiska ekonomin som ett gigantiskt företag följt med sedan dess. Benny Åsman använder General Motors för att övertyga om planekonomin möjlighet. Lars Henriksson är inne på samma tankar när han hänvisar till de stora koncernernas internationella planekonomi.

Men bilden haltar på flera punkter. Låt mig sammanfatta dem:

- 1) Det är en skillnad i storlek. De största kapitalistiska företagen har ett antal hundratusen anställda. Även en liten planekonomi skulle omfatta miljoner anställda och en medelstor skulle omfatta tiotals miljoner.
- 2) Kapitalistiska storföretag kan styras av en enda princip – maximal lönsamhet. Det underlättar planeringen oerhört. En socialistisk ekonomi kan inte styras efter en enda princip.
- 3) De kapitalistiska storföretagen kan enkelt befria sig från kostnaderna för de enheter som inte uppfyller planmålet. Det kan inte ett helt samhälle göra.

Storföretagen är auktoritära för att inte säga totalitära organisationer. Säger bilden av det kapitalistiska företaget oss något om vad som är möjligt och önskvärt i en demokratisk organisation?

Det förvånar mig att sinnebilden för hur ekonomin ska styras under socialismen fortsätter att vara det kapitalistiska storföretaget – den mest effektiva organisationen för utsugning av människor som människan skapat! Det måste bero på att man, i likhet med Cockshott & Cottrell ser planering av stora organisationer som ett i huvudsak tekniskt problem. De flesta av oss kan se fördelarna med de tekniska landvinningar som gjorts under kapitalismen. Men! Styrningen av stora organisationer är inte i sig ett tekniskt problem, det är ett socialt problem. Med ett marxistiskt språkbruk tycker jag det verkar som dessa debattörer blandar ihop utvecklingen av produktivkrafter med hur produktionsförhållanden har utvecklats. De gigantiska koncernerna representerar inte en utveckling av produktivkrafterna, utan är en del av de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Det förvånar mig också att personer som kallar sig antistalinister och demokratiska eller frihetliga socialister vägrar att se framväxten av planekonomin i sitt faktiska historiska sammanhang. Den viktigaste förklaringen till uppkomsten av detta ekonomiska styrsystem är att det så väl passade in i den stalinistiska diktaturens främsta strävan – att skaffa sig total kontroll över samhället.

Alla ekonomiska förändringar, från tvångskollektiviseringen på 1920-talet eller de forcerade femårsplanerna på 30-talet, till ett nästan oändligt antal ekonomiska reformer från 1960 fram

¹⁶ Bukharin, N., och Preobrazhensky, E., *The ABC of Communism*, i *Socialist Economics*, ed. Nove, A., och Nuti, D. M., Harmondsworth 1972

till slutet av 1980-talet, har handlat om byråkratins kontroll över ekonomin och inte om vad som i varje givet läge varit ekonomiskt motiverat.

En planerad socialistisk ekonomi som byggts upp under andra historiska omständigheter hade sett helt annorlunda ut. I en demokratisk socialism, och om basen för uppbygget hade varit starka, självständiga och arbetarstyrda företag, så skulle den speciella ekonomiska formation som vi kallar planekonomi aldrig ha sett dagens ljus. Min slutsats är, för att sammanfatta: planekonomin är en återvändsgränd!

Den saknar förmåga att anpassa sig efter folks skiftande behov, efter deras tycke och smak. Dess hierarkiska uppbyggnad gör att förändringar som initieras underifrån är svåra att genomföra. Avsaknaden av horisontella relationer förhindrar anpassningar mellan olika produktionsenheter.

Förnyelse kan bara ske om den är planerad i förväg, aldrig som ett svar på en oväntad situation eller upptäckt. Det finns ingen anledning att sörja över planekonomins sammanbrott (däremot, självklart över vad planekonomierna i Östeuropa ersatts med). Jag tycker att en utgångspunkt för den viktiga diskussionen om hur en socialistisk ekonomi ska styras är att inse detta. Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Vi kommer ingenstans genom att fortsätta att klamra oss fast vid den, i den ena eller andra formen. Det är nödvändigt att fundera på hur vi tar oss ut ur återvändsgränden. I ett kommande nummer ska jag ge min syn på hur det kan gå till.

Jörgen Hassler: Socialistisk planekonomi – vägen framåt!

Ur *Röda Rummet* 3-4/2002

”Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden”. Sten Ljunggren svävade inte på målet i *Röda Rummet* 2/2002 när han avvisade planekonomin som ett hållbart alternativ för en socialistisk vision. Ljunggren menade att tröghet, vertikalitet och bristande kreativitet alltid är oundvikliga drag i denna modell.

I detta nummer får han mothugg av två debattörer. Jörgen Hassler går till storms mot att det som Ljunggren såg som planekonomins tillkortakommanden skulle vara något av naturen givet. Med en utvecklad teknik och demokrati menar Hassler att en socialistisk horisontell planering visst kan fungera, i ett system där kampen mot varans betydelse ges central prioritet.

Paul Cockshott och Allin Cottrell, författarna till *Planhushållning och direktdemokrati* vars idéer skarpt kritiserades av Ljunggren. svarar enligt liknande linjer: direktdemokrati arbetstidskalkylering och modern datateknik möjliggör det socialistiska produktionssättet

Marknaden, varan och människans frihet

Sten Ljunggrens artikel i *Röda Rummet* 2/2002 är ett stort steg framåt jämfört med boken *Marknad och kapital* — ett omaka par, som till största delen består av retorik och plattityder kryddade med lite statistik.

De artiklar Ljunggren producerat i ämnet därefter har till stor del lidit av samma svagheter som boken. Artikeln i *Röda Rummet* är däremot en klar och redig framställning, där Ljunggren pekar på en allvarlig svårighet i uppbyggnaden av en ny ekonomi: hur ska horisontella sociala relationer mellan produktionsenheter kunna bibehållas i ett socialistiskt system:

Det innebär inte att artikeln saknar problem. Framförallt definierar Ljunggren planekonomin

väldigt snävt, som ett visst administrativt sys-rem på en viss plats under en viss historisk period. Marknadsekonomi placeras däremot utanför tid och rum, och kan därför vara liktydigt med 1300-talets konkurrenskapitalism, krigsplaneringen i USA, det ekonomiska systemet i Nazityskland, den svenska välfärdskapitalismen eller Ljunggrens framtida marknadssocialistiska samhälle. Naturligtvis kan man använda begrepp på det sättet, men om man inte bestämmer sig för om begrepp ska definieras smalt (vetenskapligt) eller brett (politiskt) är risken överhängande att man skapar mer förvirring än klarhet.

Den djupa motsättningen i den politiska debatten går sedan Marx' dagar mellan dem som försvarar något system som börjar på plan och de som försvarar ett system som börjar på marknad-, en motsättning som manifesteras längs klassgränser där arbetarrörelsen försvarar plan- och borgarklassen marknad-. Motsättningen gäller om samhällsavgörande beslut ska fattas kollektivt, i medvetna processer (och alltså resultera i någon form av plan) eller om de ska fattas dolt av företagen och konsumenterna — av uppsplittrade, atomiserade medborgare på en marknad. På marknaden kommer köpare och säljare — ”allt annat lika” som ekonomerna säger (inte utan humor eftersom allt annat aldrig är lika) — överens om ett rimligt pris för produkterna som produceras.

Systemets basala drag

Varför arbetarrörelsen, på senare tid dock bara dess radikala del, försvarar idén om en planerad ekonomi kan nog göras tydligt om vi skiftar utgångspunkt. För Ljunggren är utgångspunkten företaget. Här väljer vi att i stället titta på frågan med utgångspunkt i det som företagets verksamhet resulterar i — produkten — det som i ett kapitalistiskt system oundvikligen blir en vara. Produkter i ett kapitalistiskt system bär två värden: det värde som de har för köparen, hos en korkskruv att den kan öppna vinflaskor (det värde som vi brukar kalla bruks-värde) och det värde som den har för kapitalisterna, som kan mätas i pengar (och som vi brukar kalla bytes-värde). Jag använder termen vara för det som bär bytesvärdet, och samtidigt i en utvidgad betydelse, som också innefattar den kultur som skapas av en produktion inriktad på att skapa bytesvärde.

Det är varan — och inte till exempel industriproduktion (skapades liksom företaget hundra år eller mer efter kapitalismens födelse) eller den privata äganderätten (uppkom för tusentals år sedan, då den mänskliga produktionen skapade mer än vad vi åt för dagen) eller en konsoliderad klasskiktning (skapades i och med slaveriet) — som är kapitalismens hjärta. Det är också i form av varor vi i första hand stöter på kapitalismen i det dagliga livet. Vi arbetar på ett eller möjligen två företag, men vi kommer i kontakt med tusentals varor på marknaden.

Kapitalismens utvecklades ur den feodala marknaden. Relationen på den marknaden kan beskrivas med formeln $v-p-v$, *vara-pengar-vara*. På den marknaden sålde bönderna sina varor för att få pengar till att köpa andra varor.

Kapitalismen fungerar istället inifrån formeln $p-V-p'$, handelskapitalisten går till marknaden med pengar för att köpa en vara som han sedan säljer. Målet för transaktionen är inte längre att få saker han behöver utan att i slutändan ha mer pengar än han började med.

Varan är hjärtat i kapitalismen, och precis som hjärtat är drivkraften i kroppen, är varan drivkraften i det kapitalistiska samhället. Om kapitalisten inte kan sälja varan, eller om varan sjunker i pris, kan kapitalisten inte realisera hela produktionens värde. Därför får vi ständigt nya varor, alltid bättre än de gamla. Vi får automatiska hundskålar, plastcyklar och schampo med vitaminer, som vi alltså ska hålla i håret och inte äta (gärna samtidigt som vi skrattar åt hur dumma och skrockfulla folk var förr).

Ljunggrens OBS, med 10 000 varor, är inte ett positivt val, något som någon skapat för att hon så gärna vill ha det. Det är ett tvång. När vinst läggs på vinst växer kapitalet, och vinsten från varje såld vara utgör en allt mindre del av dess samlade värde. Därför måste vi ständigt

konsumera allt fler och allt dyrare varor i allt högre takt. Om vi plötsligt skulle sluta att ha konsumtion som främsta mål i livet skulle inte bara enskilda kapitalisters vinster hotas, i förlängningen skulle hela systemet störta ner i en kris. Varorna skulle ligga osålda på hyllorna, vinsterna skulle utebli.

Varans centrala roll för att realisera värde, och behovet att mäta vinst i förhållande till kapitalet (eftersom kapital också är makt är det nödvändigt att mäta vems kapital som växer snabbast och att jaga så hög tillväxt som möjligt) är det som driver på produktutvecklingen i det kapitalistiska samhället. Det är kapitalismens tvång att ständigt sälja mer, dyrare och fortare som gett den oerhörda tillväxten i antalet varor, och som ständig tvingar kapitalisterna att försöka lägga under sig nya marknader

Det är alltså kapitalismen och inte marknaden som lett till varuexplosionen. Marknaden fanns, som vi påpekade ovan, tusentals år innan kapitalismen utan an de produkterna som såldes på den utvecklades nämnvärt. Det är varans tvång som gör att kapitalismen är det optimala systemet för att skapa nya typer av materiella rikedomar. Kapitalismen är inte bara bättre på det än socialismen, den är bättre på det än alla andra kända system. Om Ljunggren menar allvar med att den viktigaste uppgiften för ett nytt system är att skapa fler nya möjligheter till konsumtion måste han inte bara ge upp alla idéer om att skapa ett socialistiskt system, där vi fattar gemensamma beslut om produktionens omfattning och inriktning, utan alla idéer om att överhuvudtaget skapa ett system som inte har vinstjakten som främsta drivkraft.

Radikalt annat läge

Om vi övergår från en kritik av den reellt existerande marknadsekonomin, som i grund och botten också är en kritik av många drag som skulle behållas av en marknadsekonomi baserad på arbetarstyrda företag, till att se framåt mot uppbyggandet av ett socialistiskt system i ett land som Sverige, kan vi för det första konstatera att förutsättningarna djupt skiljer sig från alla tidigare försök att skapa socialistiska samhällen.

Alla socialistiska revolutioner har hittills gjorts i u-länder, då den imperialistiska kedjan har brutit i sina svagaste länkar, Uppgiften där har varit först bygga upp förutsättningarna för en industriell produktionsapparat (energi, råvaror, maskiner), sedan själva produktionsapparat, ett socialistiskt system som skapas i ett utvecklat industriland är förutsättningarna andra. Produktionsapparaten finns till största delen redan. Därför är alla teorier om en utveckling liknande den i Sovjetunionen tveksamma och haltande i sig. Därmed inte sagt att vi inte kan begå andra misstag, eller att vår revolution inte på något sätt som skiljer sig från de tidigare skulle kunna skapas av en byråkrati.

I ett socialistiskt system i det industrialiserade väst blir det en framträdande uppgift att bekämpa varan, inte bara därför att det är kapitalismens hörnsten, utan också därför att produktionen av varan förutsätter råvaran, som ofta finns i begränsad mängd, och vars utvinning ofta innebär katastrof för människor på andra sidan jorden, människor som de mäktiga just nu gör vad de kan för att vi inte ska bry oss så mycket om.

Vi avskaffar reklam och bekämpar statuskonsumtion. Vi avskaffar dessutom varan från andra hållet — där det inte råder brist inför vi undan för undan fri tilldelning. Varför inte börja med nyttiga baslivsmedel med lång hållbarhet: mjöl, Bryner, rotfrukter, kryddor:

I planeringen av hur stora mängder som behöver produceras och distribueras av de varor där det råder fri tilldelning, kan automatisk registrering av uttag i butikerna och sedan automatisk spridning av informationen till producenter och distributörer vara ett viktigt instrument.

Ljunggren avvisar det med argumentet att problemen med planeringen inre är en effekt av brist på information, utan av att information går förlorad när den ska flyttas uppåt genom olika steg i en hierarki. Det är inte ett giltigt argument om man utformar planeringen på ett

sådant sätt att det inte krävs någon hierarki. En förutsättning för ett sådant ickehierarkiskt planeringssystem är att man kan samla, behandla och sprida information utan mänskligt deltagande—och det kan man just med hjälp av datorer i nätverk.

Marknadsmekanismer använder vi när det är brist på produkten Och vi måste planera för ett system med permanent brist, i alla fall i förhållande till folks önskingar som de ser ut idag. Med dagens kunskaper och teknik skulle vi på tio år kunna bygga upp en produktionsapparat som möjliggör en konsumtion på den västerländska medelklassens nivå för alla jordens invånare, och sedan skulle klotet vara akut döende av förgiftning och utarmning inom ytterligare tio år.

Den gordiska cykelknuten

Hur skulle då en planekonomi kunna använda marknadsmekanismer för att hantera en bristsituation? Hur löser vi Ljunggrens cykeldilemma, det vill säga hur produktionen av cyklar ska matcha efterfrågan.

Det kan göras på olika sätt, kanske enas arbetarråden i en framtida socialistiskt Sverige orts följande: vi skapar etc system där vi märker varje cykel med en EAN-kod för att hela tiden kunna övervaka hur många cyklar som finns i lager, hur många som säljs och vad de sålda cyklarna bar för egenskapen Systemet ger ständig information till alla berörda instanser: till cykelfabriken, till transportorganisatören, till färgfabriken, till miljökontrollörerna och till allmänheten. Om man sedan väljer att se de instanserna som enheter inom samma samhällsföretag eller som fristående enheter är väl snarast en administrativ och bokföringsteknisk fråga.

När folk plötsligt vill ha fler blå än röda cyklar behöver den arbetarstyrda cykelfabriken inte vänta på nästa femårsplan för att ställa om produktionen, de kan börja så fort färgen kommit från färgfabriken. Att de ska ställa om produktionen efter konsumtionen har arbetarråden redan bestämt. Att produktionen ska anpassas efter konsumentens önskemål är en perspektiv som inre funnits med i någon större utsträckning i de teorier om planering som skapades under 1900-talets första årtionden. Den tidens kommunistiska teoretiker utgick istället — precis som i än högre grad liberaler, konservativa och reaktionärer — från att folket skulle uppfostras till att passa ”samhället”. Insikten om det grundläggande behovet av att definiera sin egen verklighet och göra sina egna val är något vi vunnit från de bortglömda och förtryckta minoriteternas kamp.

Tills de nya cyklarna kommit kan priset på blå cyklar höjas, och priset på röda cyklar sänkas, för att i någon mån kompensera för skevheten. Priset kan sättas automatiskt, utifrån tillgänglig statistik som är dagsfärsk. Då skulle vi dessutom kunna ersätta börsnoteringarna på radion med dagens cykelnoteringar: Crescent, blå, plus fyra...

Detta skulle alltså vara en planekonomi som är mer målstyrande än detaljstyrande. Målet skulle vara att folk ska få cyklar i den färg de vill ha, medlet flexibel produktion, förfinad information och i viss mån marknadsmekanismer. Ett annat sätt att uppnå samma mål skulle kunna vara att folk köpte färg från fabriken och målade sina cyklar själva. På så sätt skulle de säkert bli roligare än dagens eller morgondagens massproducerade.

Om vi istället för marknadsmekanismer väljer att styra konsumtionen genom ransonering kan den nya tekniken också vara till stor hjälp.

Kvoterna på det datoriserade ransoneringskortet kan sättas automatiskt utifrån tillgången, eller utifrån en rimlig konsumtion. Den byråkratiska apparaten i ett automatiserat system blir mycket mindre, liksom risken att handel med köprättigheter uppstår.

Nackdelen med ett ransoneringssystem är som Ljunggren påpekar att folk tenderar att ta ut hela sin ranson oavsett om de konsumerar den eller inte och att en svart marknad sedan

skapas. Fördelen är att det är ett jämlikt system, och ibland kan en svart marknad vara att föredra framför ett system där efterfrågan avgör priset. Den som säljer sin tilldelning på den svarta marknaden har i alla fall haft en chans att konsumera den,

Vilket sorts begränsningssystem som ska gälla kan avgöras av arbetarråden från produkt till produkt, och det kan variera för samma produkt över tiden. Naturligtvis går det också att tänka sig blandsystem: tio kilo potatis per månad får du gratis, mellan tio och 30 kilo får du betala ett allt högre pris, och mer än 30 kilo får du inte köpa, i alla fall inte som privatperson.

De systemen som skisserats ovan använder ibland marknadsmekanismer (tillgång och efterfrågan), men de kan på intet sätt kallas marknadsekonomiska. De bakomliggande besluten om produktionens inriktning och förutsättningar ligger i händerna på arbetarråden.

Planeringens grundbultar

Förutsättningarna för att ersätta det kapitalistiska systemet har aldrig varit mer för handen än idag. I den industriella världen vräker systemet ur sig allt mer meningslösa varor, samtidigt som det ödelägger miljön. Stressen i produktionen ökar samtidigt som en allt större del av befolkningen går arbetslös. Det slår sönder produktionsapparaten, flyttar den till de fattiga länderna, där de nya industrierna inte innebär utveckling och rikedom, utan istället leder det till att traditionella levnadssätt bryts upp, småbönder utarmas, miljön förstörs av gifter... Samtidigt är systemet helt oförmöget att lösa de enorma problem världen står inför: stoppa krigen, bryta oljeberoendet, stoppa hungern och avskaffa okunskapen.

Det socialistiska samhället blir inte möjligt förrän folket medvetet väljer att lösa dessa och andra problem framför en ständig ström av nya saker. Men även om förnysetakten i den socialistiska ekonomin blir lägre, kommer det inte att vara ett system som står helt still. En del av den nya produktionen kan skapas efter storskaliga debatter i hela samhället. Marknaden ersätts av plan, först på de områden där marknaden visar sig helt värdelös: omställning av energisystemer till ett som inte använder kärnkraft eller släpper ut koldioxid och gifter, omställning av transportsystemet till ett baserat på kollektiva transporter av hög kvalitet, bostadsbyggande för vanligt folk, skolor och kunskapsäten byggs upp i alla länder, sjukvård byggs ut i hela världen.

Andra nya varor kan komma ur forskarvärlden, Den är redan idag i mycket organiserad efter planekonomiska principer forskarlag förses med problem att lösa från den planekonomiskt organiserade krigsindustrin. Därifrån har vi fått allt från kardborreband och frystorkad mat, till internet och snabba datorer. Kanske skulle Ljunggren istället för att försvara marknaden försvara krigen, de har nämligen visat sig vara oöverträffade när det gäller att skapa nya produkter. I en framtid där vi inte längre behöver hålla forskningsresultat hemliga för fienden, eller för att vi ska kunna äga och tjäna pengar på dem senare, kommer forskningen genom ett internationellt och interdisciplinärt samarbete att göra större framsteg snabbare.

En tredje källa till nya produkter och nya produktionssätt är det som Ljunggren kallar "tyst kunskap". När kapitalismens hierarkiska system bryts sönder kan arbetarnas idéer och tankar fullt ut få utrymme att förbättra och förändra produktionen. Kapitalismen måste av politiska skäl alltid vara hierarkisk därför att kapitalisterna alltid behöver bevisa att de styr för att de är bäst på det. Om arbetarna själva dras med i styrandet skulle de kanske börja ställa obehagliga frågor om sådant som vinst och makt över produktionen. Av samma skäl misslyckades alla försök att reformera planekonomin i Sovjet: de begränsades alltid av att de underordnades byråkratins behov av att bevara sin egen funktion. Vi insåg det, och ställde frågan om det sovjetiska systemet som en fråga om makt. Vi kämpade för en politisk revolution som avsatte byråkratin i Ryssland och dess lydstaten.

En fjärde källa till nya produkter kan vara olika former av intresseorganisationer. Fotbollsförbundet har problem med att det inre går att spela fotboll på vintern i Sverige.

Kanske är den bästa lösningen på det problemet röda bollar och skor med bättre grepp?
 Kanske är det planer som värms med hjälp av jordvärme och därför är gröna året runt?
 Kanske är det inomhusplaner och plastgräs som är den bästa lösningen?

Ett femte sätt att skapa nya produkter är att göra det inom verksamheter där själva produktionen är så intressant att ett vinstmotiv inte behövs: skateboarden skapades genom att ungdomar satte hjul på sina surfingbrädor, operativsystemet. Linux är gratis och har skrivits och förbättrats ideellt.

System och incitament

På detta svarar Ljunggren att inga av de nya varorna skulle bli verklighet och inga förändringar genomförs därför att arbetarna saknar incitament (drivkrafter) för att genomföra förändringar. I det resonemanget är Sten Ljunggren väldigt mycket ett barn av sin tid, av 1980- och 1990-talen. Ljunggren tror sig tala om sociala relationer, men är i verkligheten helt fångad av ekonomismen. När han i sin senaste text skriver att cykelfabrikanten skulle sakna incitament att ställa om produktionen i en planerad ekonomi menar han naturligtvis att de skulle sakna ekonomiska incitament. Men ekonomin är bara en av de saker som driver oss i vårt produktiva liv.

Annat som får oss att sätta fötterna på det kalla golvet en måndagmorgon, och sedan utföra vårt arbete under åtta timmar kan vara moraliska incitament, pliktkänsla. Det kan också vara sociala incitament som hänsyn till kunder och arbetskamrater, personliga incitament som viljan att få anseende genom att göra ett bra arbete eller glädjen i att veta att man lämnar ifrån sig något av gudskvalité. Eller rent repressiva incitament: om man begår vissa handlingar blir man bestraffad.

Det kapitalistiska systemet utnyttjar, trots att nyliberal teori och propaganda förnekar det, en blandning av alla dessa incitament. Om systemet bara använde ekonomiska incitament skulle arbetare och företagsledning under vilt slagsmål stjäla allt på arbetsplatsen och sedan lämna den ödelagd.

På samma sätt kommer ett socialistiskt system att utnyttja alla sorters incitament, förhoppningsvis i allt högre grad, först moraliska sedan sociala och personliga, varefter tiden går.

Vägen dit är naturligtvis lång, och avvägningen mellan plan och marknad kommer alltid att vara en debattfråga, i alla fall så länge vi lever med ett system baserat på användandet av pengar. Och är det något Ljunggren ska ha beröm för är det att han öppnat debatten om hur det framtida samhället ska se ut, att han brutit den län förlamade förlägenheten, där ett ödmjukt ”som Marx sa: vi skriver inte recept för framtidens kök” var allt vi hade att säga när folk frågade hur det där med socialismen egentligen skulle fungera.

Plan för vem?

Motsättningen mellan plan och marknad är delvis en illusion, skapad av dem som har intresse av att upprätthålla det kapitalistiska systemet. De vill dölja att människans produktion alltid är planerad, att just förmågan att planera samhällets, vid den tiden flockens, produktion antagligen var avgörande för att människan blev människa.

Det är alltid någon som fattar beslut om vad som ska produceras, och hur det ska produceras. Frågan gäller inte OM vi ska planera utan på vilket sätt vi ska planera, vem som ska planera och utifrån vilka kriterier och med vilka mål vi ska planera. Vi brukar försöka tydliggöra det faktum att produktionen alltid är planerad genom att peka på de kapitalistiska storföretagens planering. Ljunggren bar uppenbarligen missförstått exemplet, och tror att vi menar att vi i ett socialistiskt system ska planera på samma sätt som storföretagen gör. Det menar vi inte,

Vi behöver diskutera hur den planeringen ska se ut, och det är därför olyckligt att Sten Ljunggren väljer att lösa problemen genom avvisa möjligheterna till planering överhuvudtaget, särskilt som det blir så ohistoriskt. Det tvingar oss att hävda att miljonprogrammet aldrig byggdes, att det svenska skolsystemet aldrig skapats, att sjukvården inte byggts enligt plan, att dagisutbyggnaden på 70-talet aldrig ägde rant. Ljunggren må svara att han menar att planekonomin bara funnits i Sovjetunionen, men låt oss i så fall vara överens om att den offentliga sektorn i Sverige inte byggdes upp efter marknadens principer om tillgång, efterfrågan och köpkraft.

Möjligen är debatten vi för just nu till största delen semantisk, kanske tycker Ljunggren bara ordet planekonomi är förbrukat därför att det under decennier misshandlades av Stalin och hans arvtagare. Jag är öppen för den idén, kanske kan vi kalla det nya systemet en demokratisk ekonomi, en socialistisk ekonomi eller något annat. Men inte just ”marknadsekonomi”. Det ordet är redan upptaget: det betyder kapitalism.

Dessutom kan det inte råda någon tvekan om samhällets färdriktning under socialismen. Allt fler beslut kommer att fattas av olika demokratiska organ, allt färre i mötena på en marknad. Att kalla det för socialistisk marknadsekonomi är väl en smula Orwellskt?

Radikal vind i seglen

Som jag ser det är Ljunggrens marknadssocialism svårt märkt av 80- och 90-talen — Den Enda Vägens epok — tiden då en annan värld inte var möjlig. Från 1990-talets två sista sekel har Ljunggren inte bara lånat ekonomismen, utan också den extrema individualismen, tanken att våra val inte avgörs bäst i olika kollektiva församlingar utan ensamma på en marknad, och konsumismen: mer! fortare! större!

2000-talets första år har istället bjudit på ett uppror mot varan, instinktivt och spontant, men om det fördjupas och konsolideras med en extremt stor potential. Upproret kan sammanfattas med parollen från Seattle: ”our world is not for sale”, eller med Latinamerikas ”la dignidad no se vende”, värdigheten är inte till salu.

Seattleupproret, och det uppror som på vissa sätt liknar det, revolten i slutet av 1960-talet, leddes av ungdomar, många universitetsutbildade som hade det någorlunda gott ställt, Därför talas det ganska ofta förklenande om dem, som de bortskämda barnens uppror. Jag tror tvärt om att upproren bottnar i insikten att lycka inte går att konsumera och att den därför inte går att köpa för pengar. Därför gör ungdomarna uppror mot mat varan och de strukturer den skapar, i sökande efter ett nytt, fullare, värdigare sätt att leva.

Men allt detta: all kamp, alla uppror, allt planerande för hur en annan värld skulle kunna se ut, blir förgäves om vi, de stora maktlösa massorna, inte på något sätt tar makten. Sten Ljunggren har föreslagit att vi börjar med makten över företagen på lokalt plan. Jag kan gå med på det (”köpa det” är faktiskt ert uttryck som det av marknaden koloniserade samhället skulle kunna använda).

Ljunggren vill dock att vi stannar där. Det ville inte Marx. Det revolutionerande i hans sätt att göra nationalekonomi var kanske främst att han till skillnad från de ekonomer som föregått honom inte satte upp som mål att skapa största möjliga rikedom. Hans mål var människans frigörelse, ett slut på människans ständiga kamp mot sin system. Det traditionen har den radikala delen av arbetarrörelsen fortsatt att arbeta i, och jag ser inga skal att lämna den vägen nu.

Men vi är överens om ett bra ställe att starta på, så låt oss därför gemensamt kämpa för möjligheten att börja.

W Paul Cockshott & Allin Cottrell: För ett genomskinligt produktionssätt

Sten Ljunggren säger sig i sin artikel *Planekonomin är en återvändsgränd*, i *Röda rummet* 2/2002, vara bekymrad över dels våra allmänna förslag om direktdemokrati och dels över vårt förespråkande av centraliserad planekonomi. Det här svaret till hans artikel består av fem avsnitt. I det första redovisar vi vår syn på vad som är grunddragen i det kommunistiska produktionssättet och sätter därmed in debatten i det sammanhang där vi menar den hör hemma. I det andra behandlas kontrollteori och ges ett svar till Ljunggrens tvivel på användandet av datormodeller i planeringen. Det tredje avsnittet är en kritik av marknads-socialismen, medan det fjärde besvarar Ljunggrens argument att ett plansystem inte kan nå samma flexibilitet som en marknad, då det inte förmår skapa de horisontella relationer mellan företag som finns i en marknadsekonomi. I det sista avsnittet visar vi på skillnaderna mellan vår syn på planering och de planeringsmekanismer som användes i Sovjetunionen. Detta som ett svar till Ljunggrens påstående att våra ekonomiska idéer inte innehåller något verkligt nytt.

1. Kommunism: direktdemokrati och planering

Den klassiska marxismen menar att det mänskliga samhället genomgår olika historiska utvecklingsstadier, vilka karaktäriseras av olika produktionssätt: slaveri, feodalism, kapitalism och kommunism. Marx´s definition på de olika produktionsätten är grundat på de skilda specifika sätt på vilket produktionen och tillägnelsen av den samhälleliga merprodukten sker.¹⁷ Under slaveriet utfördes hela arbetsdagens arbete under slavägarens ledning som omedelbart bemäktigade sig resultatet av arbetet. Allt slavarbete var uppenbart oavlönat. Feodalismen skiljde tydligt på överskottsproduktion och nödvändig produktion: obetald arbetstid åt godsherrn, ”fri” arbetstid på bondens täppa. Under kapitalismen får arbetskraften till synes betalt för sitt arbete av företagaren timme för timme. Marx´s viktigaste teoretiska bidrag till kommunismen är hans analys av hur det till synes fria lönearbetet döljer hur kapitalisten bemäktigar sig överskottsarbetet i form av mervärde.

Marxister har inte haft några problem med att analysera utvinnandet av överskottet i egendomsbaserade samhällen som slaveriet och kapitalismen men man har varit betydligt mer försiktig med att använda samma analysinstrument på socialismen eller kommunismen. I allmänhet har man överhuvud inte ställt den relevanta frågan – Hur ska det nödvändiga överskottet utvinnas? Frågan ställde sig själv för de oförbereda bolsjevikerna efter maktövertagandet och de improviserade en rad olika svar: på kort sikt; exproprieringar, skatt i natura i form av säd, manipulerande med de relativa priserna mellan industrivaror och jordbruksvaror i mitten av tjugotalet, innan man stannade vid omsättningsbeskattning av de statliga företagen som en långsiktig lösning.

Omsättningskatten var den juridiska formen för statfinansiering ända fram till Gorbatjovs tid. Uttryckt i nationalekonomiska termer innebar det att man bekostade statsutgifterna –

¹⁷ Översättaren anm. ”Den ”nödvändiga produkten” är enligt denna teori den produkt som krävs för att upprätthålla och reproducera själva arbetskraften. Denna uppträder i formen av konsumtionsvaror och – tjänster till arbetarna och deras familjer samt investeringar i anläggningar, utrustning osv – helt enkelt vad som krävs för att hålla samhällets produktionsmedel fungerande. ”Merprodukten” å andra sidan, är den del av den samhälleliga totalprodukten som används till att försörja de icke-producerande samhällsmedlemmarna (en heterogen samling, från de sysslösa rika till, till politiker, militären, pensionerade arbetare och barn) plus den del som är ämnad för nettoexpansion av produktionsstocken. Varje samhälle med förmåga att försörja icke-producerande medlemmar och skapa ett ekonomiskt expansivt program för nettoinvesteringar måste ha någon mekanism för att förmå de direkta producenterna att producera mer än vad som bara krävs för att upprätthålla dem själva. Den precisa naturen hos denna mekanism är enligt marxistisk teori nyckeln till att förstå samhället som helhet – inte bara ”ekonomin”, utan också statens och politikens form.” cit. s 27 i W P Cockshott och A Cottrell: *Planhushållning och direktdemokrati*. Stockholm, Manifest 2002.

nyinvestering i infrastruktur, utbildning, försvar, forskning, pensioner, hälsovård, etc. – med de nationaliserade företagens profiter. En annan betydande inkomstkälla var skatten på vodka. Dessa utgjorde en stabil skattebas tills dess Gorbatjovs reformer som lät företagen behålla merparten av sin vinst urholkade statfinanserna och rubelns värde.

Men de här skatterna var framför allt administrativa redskap, nödvändiga bland annat för den penningpolitiska stabiliteten. Skatterna varken garanterade produktionen av ett överskott eller påverkade dess storlek. Överskottet verkliga storlek bestämdes av planen. När väl planen bestämt hur många arbetare som skulle bygga stålverk, nya järnvägar, gruvor, tanks och bombplan, så var förhållandet mellan nödvändig produktion och överskott givet. Produktionen av det samhälliga överskottet var resultatet av medvetna, explicita politiska beslut. Ett socialistiskt system kunde inte nöja sig med att beskatta de enskilda producerade överskotten. Staten måste självt bli till ett verktyg för produktion och fördelning av överskottet. Detta är den inre logiken i det socialistiska produktionssättet, dess grundläggande rörelselag.

Statsaristokrati

Precis som produktionen av mervärde genom exploatering av lönearbete är kapitalismens innersta väsen, vilket i sista hand bestämmer hela samhällets karaktär, så är det den offentliga, planerade utvinningen av den samhälliga merprodukten som är socialismens. Kapitalismens klassmotsättningar springer ur utsugningen av lönearbetet. Ur merprodukten nödvändiga uppenbarelsformer som pengar springer finanskriserna, recessionerna och de ekonomiska cykler som kännetecknar kapitalismens historia. Ur den planerade utvinningen av merprodukten under socialismen genereras de klassmotsättningar och den klasskamp som präglar den socialistiska perioden. Från den med nödvändighet politiska formen för utvinning av merprodukten springer socialismens politiska cykler: Stachanovismen, utrensningarna, tövädret, stora språnget, kulturrevolutionen.

Vi kan i den här artikeln inte gå in på detaljerna i de socialistiska klasskonflikterna men låt oss dra några summariska slutsatser:

- Utvinnandet av den samhälliga merprodukten via planering är en process som inrymmer potentiella motsättningar vilka kan ge upphov till klasskonflikter mellan arbetarklassen och ett skikt av statlig aristokrati.
- Kampen mellan dessa klasser är en process som präglas av en komplex dynamik vilken kontinuerligt ger upphov till strävanden mot ett återupprättande av kapitalismen.
- Den statliga aristokratin hade, trots sin benägenhet för att använda statens resurser i sitt eget intresse och sin böjelse för ren korruption, endast möjlighet att tillvälla sig en mindre del av den samhälliga merprodukten i form av privat konsumtion. Detta står i kontrast till situationen i mogna kapitalistiska länder där en stor andel går till överklassens konsumtion. Statsaristokratin förfogade över samhällets allmänna medel i kraft av sin offentliga ställning i en stat som bekände sig till jämlikhet. Dess privata konsumtion bar ett drag av skamlighet över sig och i den mån den överhuvudtaget kunde rättfärdigas var det med hänvisning till individernas förflutna som patrioter och revolutionära veteraner. I takt med att generationen av revolutionärer tynade bort blickade dess efterträdare alltmer långtansfullt mot den kapitalistiska världen, där människor i deras ställning inte bara erhöll bättre livsvillkor utan dessutom villkor där lyx var legitimt och inte skamligt.
- Tendenserna till återupprättande av kapitalismen hölls i schack med politiska medel. Antingen av ”sovjetmakt”, tyranni, kommunistpartiets diktatur eller massornas revolutionära entusiasm.
- Vår uppfattning är helt enkelt att de revolutionära klasserna i de socialistiska staterna misslyckades med att upprätta en ändamålsenlig statsform som förmådde bevara och utveckla

socialismen på lång sikt. De socialistiska staterna har till dags dato varit antingen revolutionära tyrannier eller revolutionära aristokratier. Tyranni kan vara funktionellt så länge den ursprungliga hjältekonungen är vid liv. Som Castros exempel visar kan det vara en rätt lång tid. Revolutionär aristokrati (i namn av ”kommunistpartiets ledande roll”), som är mindre beroende av individer, överlever längre. Men det leninistiska partiets styre, som börjar med de mest medvetna och mest självupppoffrande bland de förtryckta i ledningen, förvandlas av den järnhårda lagen om aristokratins förfall till ett egenintresses oligarki.

Råd eller parlament

- För att bemöta dessa former av urartning har reformister och revolutionärer fört fram två olika alternativ.

Den socialdemokratiska högern har sedan Kautskys kritik av Sovjetunionen – med hedervärd konsekvens – förespråkade parlamentarisk demokrati. Yttersta vänsterns alternativ har varit en statsform enligt modell av Pariskommunen, där delegater valda i sina distrikt skulle vara avsättbara av väljarna och inte ha inkomster högre än en normal arbetarlön.

Vi tror att det finns goda skäl, grundade på både förnuftsresonemang och historiska erfarenheter, för att avvisa båda dessa alternativ till förmån för direktdemokrati.

Parlamentariska regeringar, med sin legitimitet baserad på regelbundna allmänna val, ses nuförtiden som själva definitionen på demokrati. Det är en syn vi inte delar. Vi anser, liksom Lenin, att det är de rikas mest fulländade styrelseskick. I enlighet med Aristoteles menar vi att val, alltid och överallt, är kännetecknet på en aristokratisk stat istället för en demokratisk sådan. Erfarenheten visar att de som väljs till parlamenten, alltid och överallt, inte är representativa för dem som väljer dem. Ta vilken indikator som helst – klass, kön, ras, ägande eller utbildning – och man finner att de valda är mer privilegierade än väljarna. De valda representerar alltid i socialt avseende i högre grad samhällets härskande klass än de representerar folkflertalet. De drag som utmärker dig som en av samhällets upphöjda är desamma som underlättar för dig att bli vald.

Det kom därför inte som någon överraskning för oss att införandet av fria och rättvisa val i Östeuropa omedelbart ledde till upprättandet av borgarklassens makt, för vilket den ungerska regeringens avväpnande av fabriksmilisen är ett särskilt tydligt symboliskt uttryck. Sovjetunionen var en annan historia. Folkets märkliga förkärlek för de kommunistiska kandidaterna innebar att vägen till ”demokrati” med nödvändighet gick via Jeltsins bannlysning av det sovjetiska kommunistpartiet, och det därpå följande bombardemanget med stridsvagnar mot det valda parlament som motsatte sig hans styre.

Rådets vägval

Med undantag för en svans naiva socialdemokrater så var de som förespråkade parlamentsval i östblocket på det hela taget också förespråkare av en kapitalistisk restauration. De som förespråkade en stat av Pariskommunens typ ville däremot reformera och säkerställa det socialistiska systemet. Problemet var bara att Stalin hunnit före dem. Stalins sovjetiska konstitution var skapad med Kommunen som förebild: det var en rådsstat, där folkets valda delegater formellt kunde ställas till ansvar och avsättas av sina väljare. Så som Lenin såg parlamentarismen som borgerskapets ideala styre så såg han Sovjetrepubliken som det fulländade uttrycket för proletariats diktatur. Men ett centralt element i hans återuppväckande av den blanquistiska parollen om proletariats diktatur var det blanquistiska-leninistiska revolutionära partiets roll. Precis som kontrollen av Pariskommunen var grunden till blanquisternas och internationalisternas försök till maktövertagande så var bolsjevikernas dominans av sovjeterna nyckeln till effektiv sovjetmakt. Embryonala rådsstater uppstår i de flesta revolutionära kriser, (det senaste europeiska exemplet är Portugal 1975). Deras existens

skapar en djupgående legitimitetskris som snabbt måste lösas till förmån antingen för parlamentet eller råden. Om råden står under inflytande av ett revolutionärt parti och stöds av tillräckligt stora delar av krigsmakten så kan det leda till en socialistisk revolution. Utan militärens revolt eller utan det revolutionära partiet så segrar parlamentet.

Yttersta vänsterns koncept att med en råds-struktur störta aristokratin i en befintlig socialistisk stat har, såvitt vi vet, endast prövats en gång; av Shanghaivänstern under kulturrevolutionen. Trots att det mer än någonsin tidigare fick marken att gunga under socialismens aristokrati misslyckades man i slutändan. Revolutionskommittéerna som skapades under kulturrevolutionen kom att domineras av kommunistpartiet i lika hög grad som de ryska sovjeterna dominerades av bolsjevikerna. I ett socialistiskt land med ett väletablerat kommunistparti så kommer gräsrotternas representativa organ att domineras antingen av kommunistpartiet eller av reaktionära krafter. Den överväldigande majoriteten av socialister kommer att finnas inom kommunistpartiet. Deras politiska erfarenhet kommer att göra det möjligt för dem att ta kontroll över de gräsrotsorganisationer som har en pro-socialistisk inriktning. De tillfällen då gräsrotsorganisationerna varit konsekventa motståndare till kommunistpartiet har oftast sammanfallit med att de varit dominerade av reaktionära delar av intelligentsian, som till exempel Solidaritet i Polen. De som förde fram den ideala rådsstaten i opposition mot den sovjetiska statsmakten försökte besätta ett politiskt rum som inte kunde finnas: rådsstatens existens förutsätter kommunistpartiets avskaffande. Trotskij hade det goda omdömet att inse detta vid Kronstadt. Sjuttio år senare var en del av hans självutnämnda efterföljare inte lika klarsynta då de applåderade Jeltsins kuvande av Sovjetunionens kommunistparti.

Folkomröstningar

Det gäller att vara klar över ihålligheten i de valda institutionernas anspråk på att vara demokratins centrala uttryck. Det spelar ingen roll om de kallas för parlament eller råd – om dess medlemmar utses i val så är de inte representativa. De härskande sociala grupperna i samhället – företagare och de välutbildade i ett liberalt samhälle eller den revolutionära aristokratin och partiet i ett socialistiskt samhälle – kommer att behärska det. Det enda genomförbara alternativet är direktdemokrati.

I den klassiska atenska demokratin fanns det tre nyckelinstitutioner: folkförsamlingen, rådet, och dikasteria eller jurydomstolarna. Ljunggren säger att han har svårt att inse hur en demokratisk styrelseform anpassad till tiotusen fria män i Aten skulle kunna fungera i en stat med miljontals medborgare. Nej, man kan inte samla miljoner människor på ett torg för att debattera, men det har skett en del framsteg inom kommunikationsteknologin sedan Solons tid. Redan nu förekommer det TV-program där en statistiskt representativ studiopublik diskuterar aktuella samhällsfrågor, varefter TV-tittarna kan rösta per telefon. I nuläget har sådana omröstningar ingen beslutande eller rådgivande funktion, men det finns inga tekniska problem med att genomföra dem.

Genomskinlig mekanism

Den avgörande frågan i varje socialistiskt samhälle är hur den politiskt dirigerade och sanktionerade utvinningen av merprodukten kan förhindras från att förvandlas till exploatering. Nivån på den samhälliga utvinningen av merprodukten måste bestämmas demokratiskt. För att detta ska fungera så måste mekanismen för utvinnandet av merprodukten vara fullständigt genomskinlig och begriplig för alla inblandade. En av paradoxerna i de hitintills existerande socialistiska samhällena är att processen för utvinnande av merprodukten var nästan lika svårfattlig som under kapitalismen. Lön i form av pengar fanns kvar och eftersom inkomstskatten var försumbar, i jämförelse med de utvecklade kapitalistiska länderna, så tycktes arbetarna få tillbaka nästan det fulla värdet av sitt arbete. Lönen man fick i handen var snarast en underskattning av det verkliga löneläget eftersom

många basvaror såldes till ett pris under dess verkliga värde. I *Kritik av Gothaprogrammet* förde Marx fram tanken att pengar borde avskaffas under kommunismen och ersättas av ett betalningssystem av arbetskvitton. Från denna bruttobetaling måste man först göra en rad explicita avdrag:

”För det första: Medel för att ersätta de förbrukade produktionsmedlen.

För det andra: Ytterligare en del för utvidgning av produktionen.

För det tredje: Reserv- och försäkringsfonder mot olyckshändelser, störningar genom naturkatastrofer osv.

Dessa avdrag från ”den oavkortade arbetsavkastningen” är ekonomiskt nödvändiga. Deras storlek måste bestämmas i enlighet med tillgängliga medel och krafter och delvis också genom en sannolikhetskalkyl, men det är omöjligt att beräkna dem med hänsyn till vad som är rättvist.

Återstår den andra delen av totalprodukten, avsedd att tjäna som konsumtionsmedel.

Innan den kan delas upp mellan individerna måste ytterligare avdrag göras från den:

För det första: De allmänna förvaltningskostnader som inte direkt hör till produktionen.

Denna del kommer från början att inskränkas betydligt jämfört med det nuvarande samhället, och den krymper i samma takt som det nya samhället utvecklas.

För det andra: Det som är avsett att tillfredsställa gemensamma behov, som skolor, hälsovård osv.

Från början kommer denna del att tillväxa väsentligt jämfört med det nuvarande samhället, och den växer i samma takt som det nya samhället utvecklas.

För det tredje: Fonder för icke arbetsföra, osv., kort sagt för vad som i dag hör till den s.k. allmänna fattigvården...

I enlighet med detta erhåller den enskilde producenten – efter det att avdragen gjorts – tillbaka exakt lika mycket från samhället som han ger till det. Vad han givit är sitt individuella arbetskvantum. Exempelvis består den samhälleliga arbetsdagen av summan av de individuella arbetstimmar. Den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhälleliga arbetsdagen, hans andel av den. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (efter avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna), och med detta kvitto hämtar han ur det samhälleliga förrådet av konsumtionsmedel ut så mycket som lika mycket arbete kostar. Samma mängd arbete som han givit samhället i en form får han tillbaka i en annan.”¹⁸

En viktig poäng här är att allt sker öppet. Betalning sker i enheten arbetstimmar, avdragen sker i arbetstimmar. Utvinningen av merprodukten är inte dold. Eftersom den sker explicit kan den ställas under debatt och underkastas en demokratisk beslutsordning. Människorna kan rösta om hur många timmar av en arbetsdag bör tillfalla dem direkt och hur många till samhället. Endast de stora besluten bör fattas genom folkomröstning. I mer detaljerade angelägenheter fattas besluten lämpligen av kommittéer bestående av slumpvis utvalda medborgare. Alternativa planförslag kan skapas av grupper av ekonomer, som kanske företräder olika kampanjorganisationer. Medborgarkommittéerna kan sedan ta ställning till dessa.

Platons argument

Ljunggren oroas av att detta innebär att ”styrningen av dem som utför planeringen inte ska ske på politiska grunder” och han förfasar sig över vårt förslag att medborgarkommittéerna inte

¹⁸ Marx K. *Kritik av Gothaprogrammet*, Stockholm, Arbetarkultur 1938 s 16

ska stå under regeringens kontroll. Han menar att ”detta bäddar för ett expertvälde som skulle få den makt som dagens ekonomiska experter har att te sig helt betydelslös”.¹⁹ Det tycks som om Ljunggren menar att beslut sker på ”politiska grunder” endast om de fattas av politiker eller regeringsföreträdare. Vanliga medborgare saknar förmodligen förmågan att fatta sådana viktiga beslut och blir tydligen allt för lätt lurade av experterna. Nå, det är samma gamla argument som Platon lanserade på den grekiska demokratins tid. Vi anser inte det är hållbart idag heller.

Jämsides med detta förakt för den vanlige medborgarens förmåga förekommer det ett sätt att använda termen ”expert” som en sorts skällsord. Moderna samhällen bygger på en hög nivå av specialisering och sofistikerad teknik. Många arbetsuppgifter kan bara utföras av kvalificerade experter. Uppgiften att konstruera sammanhängande och balanserade ekonomiska planer är en process som kräver särskilda former av specialkunskaper. Man kan inte klara sig utan experter, men i deras arbete i samhällseliga angelägenheter ska de kunna ställas till ansvar inför samhället. I nuläget står de till ansvar inför regeringsministrar eller andra valda politiker. Det är vad Ljunggren menar med styrning på politiska grunder. Experterna kommer att möta en betydligt hårdare granskning från en medborgarkommitté än från en regeringsminister.

2. Kontrollteori

Ljunggren återger vårt diagram av en återkopplingskontroll och eftersom vi i ett av våra exempel nämner en termostat raljerar han om att central planering bara duger till att hålla saker och ting statiska. Det är en förvanskning av vårt argument. Styr- och reglerteori är inte begränsad till att hantera system med statiska mål. Det används till exempel i de elektriska styrsystemen (fly-by-wire-teknik) i moderna flygplan. Här mottar kontrollenheten ett mycket dynamiskt indataflöde från pilotens joystick och räknar ut vilka förändringar i kontrollytorna (olika vingroder) som krävs för att åstadkomma önskad kurskorrigering, givet flyghastigheten och flygplanskroppens aerodynamiska egenskaper

En stor del av vår bok ägnas åt hur en marknad för konsumtionsvaror kan ge dynamiska indata till planeringen. Med planering kan man på ett ordnat sätt få översikt över, och styra, de konsekvenser som efterfrågestrukturen i konsumtionsvarusektorn ger upphov till i tidigare produktionsled – i produktionen av industriella insatsvaror och råvaror.

Alla ekonomiska system behöver återkopplingslingor, vare sig de är baserade på plan eller på marknad. Men dåligt konstruerade återkopplingsystem kommer att vara instabila och ge upphov till svängningar. Marknadsekonomis återkopplingsmekanism är långt ifrån den optimala lösningen. Alla marknadsekonomier är underkastade konjunkturcykler där uppgång och nedgång avlöser varandra med i grova tal vart sjunde år. Planekonomier är inte utsatta för dessa cykler utan tillväxer i jämn takt. Detta framgår med önskvärd tydlighet av diagrammen i Ljunggrens artikel som jämför tillväxtkurvorna för USA respektive Sovjetunionen under perioden 1943-89. Sovjetunionens kurva stiger stadigt under hela perioden medan USA:s har flera kraftiga nedgångar. Denna instabilitet och allt det lidande den medför är en följd av att marknadens kontrollmekanism inte förmår göra några förutsägelser. Den reagerar bara i efterhand när det är uppenbart att produktion och efterfrågan inte överensstämmer.

Planekonomins kontrollmekanism däremot bygger på förutsägelser. Man utgår från den förväntade efterfrågan på konsumtionsprodukter och innan beslutet om denna tillverkning tas har man räknat ut vad det innebär av produktion och resursförbrukning i produktionsleden före. Vår centrala tes är att med moderna datornätverk kan det göras så effektivt att en modern planekonomi kan anpassa sig till ny teknik och till kunders behov snabbare och smidigare än en marknad.

¹⁹ Ljunggren, *Röda rummet* 2/2002, s 17f

Matematik och planering

Ljunggren är skeptisk till den roll som matematik och datorisering kan spela i socialistisk planering. ”De försök som gjorts inom exempelvis aktiehandeln att använda matematiska modeller för att styra köp och försäljning har, milt sagt, inte varit några stora framgångar. Ett tag gick det bra, men när något oväntat inträffade, löpte dataprogrammen amok och bidrog till att förvärra situationen.”²⁰ Men här har han valt fel analogi. Det är ett välkänt teorem i neoklassisk ekonomisk teori att om kapitalmarknader ska fungera effektivt så blir kursnivåerna oförutsägbara. Det är ren idioti att tro sig kunna förutsäga börsmarknaden, men det innebär inte att reala variabler som är av intresse för ekonomisk planering (till exempel efterfrågan på bostäder, kollektivtrafik eller tillgången på elektricitet) är oförutsägbara. De datorprogram som Ljunggren anspelar på har ett helt annat syfte än planering, De är till för att ”lura marknaden” – att sälja dyrt och köpa billigt. Det är med nödvändighet ett nollsummespel. Du kan sälja dyrt bara om någon annan köper dyrt. Ska man titta efter datasystem, inom kapitalismens ram, som är relevanta för planering så är det inte på börsmarknadens domäner man ska söka. Snarare är det inom till exempel lagerkontroll enligt just-in-timekonceptets användningsområde, ekonomistyrningssystem eller datorstödd design som man kan hitta sådana system – system som verkar fungera mycket väl.

3. Marknadssocialism inget produktionssätt

Sten Ljunggren är en förespråkare av marknadssocialism. Enligt vår åsikt så utgör marknadssocialism inte ett specifikt produktionsätt med egna rörelselagar. Kapitalismen är ett produktionsätt med en specifik mekanism för utvinnandet av merprodukten och med en specifik historisk dynamik. Detsamma gäller för socialistisk planekonomi. Marknadssocialism är däremot en ideologisk etikett, klistrad på vissa sociala formationer vilka i huvudsak domineras av det kapitalistiska produktionsättet. Det är tveksamt om sådana sociala formationer någonsin kan vara stabila. Beroende på de politiska omständigheterna så utvecklas de mer eller mindre hastigt antingen till kapitalistiska ekonomier eller till socialistiska planekonomier. Exempelen på ekonomier som beskrivit sig som marknadssocialistiska är fåtaliga. De viktigaste är antagligen Sovjet under NEP-perioden, Titos Jugoslavien och Kina; dels under 1950-talet och dels efter Maos död.

Så kallade marknadssocialistiska samhällsformationer karaktäriseras av en mångfald av produktionsenheter som säljer varor och som för sin reproduktion är beroende av inköp av insatsvaror. Dessa insatsvaror består både av produktionsmedel och arbetskraft. Om produktionsenheterna (företagen) ska överleva så måste deras försäljning, mätt i pengar, överstiga storleken av inköpen. De deltar således i cykeln P-V-P' (pengar-varor-pengar[med mervärde]), den cykel som karaktäriserar kapitalet. Enheterna själva är juridiska subjekt med rätt att äga och förfoga över egendom samt med rätt att sluta kontrakt. De är kapital precis som vilket aktiebolag som helst.

Det som skiljer marknadssocialistiska samhällsformationer från andra kapitalistiska ekonomier är ägandestrukturen. I de förstnämnda ägs en större andel av företagen av anställda eller av offentliga institutioner än vad som är vanligt i kapitalistiska samhällen. Trots att detta i viss mån förändrar inkomstfördelningen mellan klasserna så ändras inte de grundläggande lagar som styr ekonomin. Hotet om recession och arbetslöshet som är karaktäristiskt för alla kapitalistiska ekonomier består. Den samhälliga merprodukten baseras fortfarande på exploatering av arbetskraft och utvinnandet av mervärde. Tendensen mot att kapital koncentreras och centraliseras finns kvar.

Reservarmé

Framgångsrika företag ger överskott. Andra tvingas låna av dem – antingen för att expandera

²⁰ Ljunggren, s 17

eller för att förhindra konkurs. Denna polarisering innebär att en grupp företag får en andel av sin profit genom räntor medan de anställda i skuldsatta företag får en försvagad ställning. En sådan process leder till ökande inkomstskillnader mellan klasser och regioner. Sådana regionala särskillnader var uppenbara både i Kina och Jugoslavien, och var en viktig bidragande faktor bakom det senare landets sönderfall. Utan en garanterad rätt till arbete och med de konkurser som följer ur marknadens logik så kommer en reservarmé av arbetslösa att uppstå. Klasskillnaderna, som en följd av motsättningarna mellan de olika företagen och existensen av en reservarmé av arbetslösa, försvagar arbetarklassens sociala position. Samtidigt kommer de skikt av människor med arbetsledande ställning i företagen alltmer anta karaktären av en kapitalistklass, som kommer att söka finna sätt att privatisera ägandet av företagen. Detta kommer att underlättas av tillväxten av en småföretagarklass, som från början kommer att finnas sida vid sida med de arbetarägda företagen, men vars betydelse och tillgångar kommer att öka i en sådan här situation. Kraven på att tillåta handel med företagsandelar ökar. När så väl sker går utvecklingen mot traditionellt kapitalistiskt ägande fort. Denna fas nåddes i Kina och Jugoslavien på slutet av 1980-talet

Politiken är det i sista hand bestämmande. Där statsmakten kontrolleras av socialister kan den ingripa i ekonomin; reglera handeln, begränsa företagets rätt att förfoga sina överskott och styra ekonomin mot ett planekonomiskt system. Om de som har kontrollen är kapitalets förespråkare kommer statens intervention att öka de privata företagens operationsradie, inskränka arbetarnas rättigheter om de är ett hinder för marknaden, och påskynda övergången till en ren marknadsekonomi.

4. Horisontella relationer

Den ovan givna beskrivningen av marknadssocialismen som ett instabilt övergångssamhälle är ju ganska uppenbar. Varför lockas trots det så många socialister i denna riktning? Man tycks mena att en planerad ekonomi omöjligt kan vara flexibel; att tröghet och likriktning är del i dess natur.

Ett huvudtema hos Ljunggren är vikten av horisontella relationer i en marknadsekonomi – det vill säga kund-leverantörrelationer mellan företag. Han hävdar att de har en avgörande roll för att åstadkomma flexibilitet och innovationer. Dessa relationer är helt frånvarande i neoklassisk ekonomisk teori vilken beskriver företagets kontakter som något som sker på en anonym marknad och de är enligt Ljunggren inte möjliga i en centralt planerad ekonomi. ”Den traditionella planekonomin saknar helt enkelt utrymme för direkta horisontella relationer mellan företag. Alla beslut måste bollas upp och ner genom planeringshierarkin.”²¹ De hierarkier som Ljunggren tänker på är sovjetsystemets, till exempel industriministerier och regionala planeringsorgan. De har en inneboende motvilja mot innovationer och förändringar och genomsyras av tröghet, vilket gör att även om en nylanserad produkt inte passar konsumenterna så är det svårt att sluta producera den.

Vi har två svar på det här argumentet.

För det första håller vi inte med om att kundleverantörrelationen är en sådan viktig förutsättning för innovationer i kapitalistiska ekonomier – inte i jämförelse med det direkta sökandet efter innovationer i form av nya produkter och tekniker som åstadkoms genom investeringar i forskning och utveckling. Icke desto mindre är de en viktig förutsättning för optimering eftersom det är i dessa relationer företagen utarbetar detaljerade specifikationer på de insatsvaror man behöver för optimal produktion.

Ett platt system

För det andra så menar vi att det finns utrymme för horisontella relationer i den form av

²¹ Ljunggren, s 12

planerad ekonomi som vi förespråkar. Inget skulle hindra företag som är sammanlänkade i planen att diskutera kravspecifikationer, etc. i leveranser. Företag i en centralplanerad ekonomi skulle inte ha rätt att ensidigt avbryta en relation för att skaffa en annan leverantör, men om ett företag anser att man har bättre utbyte av andra insatsprodukter från en annan leverantör skulle man kunna föreslå en ändring i planen.

Ljunggren anser att horisontella relationer är omöjliga i en centralplanerad ekonomi på grund av att företagen sitter fast i en vertikal hierarki eller flera hierarkier. Som nämnts är det sovjetsystemets ministerier han har i åtanke. Som vi ser det var ministeriestrukturen i själva verket en måttstock på Gosplans oförmåga att detaljplanera den sovjetiska ekonomin. Man var tvungen att planera i mycket grova drag ”uppifrån” och planeringen blev successivt mer detaljerad längre ner i hierarkin. Vi har redan i tidigare artiklar²² förklarat att vi är överens med Alec Nove²³, i att detta med nödvändighet leder till att ekonomin blir delvis osammanhängande. Ljunggren har också otvivelaktigt rätt i att resultatet blir ett trögrörligt system. Men i kontrast till detta så föreställer vi oss ett relativt ”platt” system i vilket ”centrum” förmår att planera i detalj. Ett system där sovjetsystemets hierarki mellan planerare och företag inte finns. Gosplans oförmåga att planera i detalj bottnade delvis i de ganska primitiva systemen för informationsbehandling och insamlande av information, och en av huvudpunkterna i vår bok är en beskrivning av de informationssystem som skulle göra detaljplanering möjlig.

5. Är det något nytt?

En av Ljunggrens invändningar är att våra tankar om socialistisk planering inte alls är nya. De är på det hela taget de som prövades – och visade sig misslyckade – i Sovjetunionen på sjuttioalet.²⁴

Den sovjetiska planeringen utfördes inte enligt de scheman som vi skisserat i vår bok. Att i detalj arbeta sig bakåt från en lista med slutprodukter (som är planmålen) till de nödvändiga insatsprodukterna, var bortom Gosplans planeringsförmåga. Istället tog planeringen ofta sin utgångspunkt i mål formulerade i mängden råvaror; så många ton stål 1930, så många ton kol 1935, etc. Dessa tidiga experiment fick otvivelaktigt skadliga konsekvenser för ekonomin i ett senare skede. En sorts ”produktionism” uppstod, där stora produktionsvolymen av industriella insatsvaror sågs som ett mål i sig. (I en input-outputbaserad modell är målet naturligtvis att producera den minsta möjliga mängd industriella insatsvaror, kol, stål, cement, etc. som erfordras för att tillverka de önskade slutprodukterna.)

Slöseri med arbetskraft.

I våra planeringsförslag spelar beräkningar i termer av arbetstid en nyckelroll. Att detta tänkande inte på allvar användes i Sovjetunionen avspeglar det ekonomiska intresset hos dem med makt och inflytande. Den radikala jämlikhet som ett system baserat på arbetstidsberäkningar implicerar välkomnades inte av maktavarna som gynnades av de rådande inkomstskillnaderna. De styrande avledde istället trycket från arbetarklassen på ökad jämlikhet med subventioner på nödvändighetsartiklar. Subventionerna var den socialistiska ojämlikhetens dåliga samvete. En konsekvens av detta var att lönerna pressades ner under nivån för socialt nödvändig arbetstid. Under kapitalismen leder det faktum att arbetsgivaren endast betalar för en del av den anställdes arbete – medan de betalar fullt ut för all utrustning i form av fast kapital – till ett på profitintresse grundat motstånd mot införande av arbetsbesparande

²² W. Paul Cockshott and Allin Cottrell, *Socialist planning after the collapse of the Soviet Union*, ur *Revue Européenne des sciences sociales*, tome XXXI, 1993, 167186, se http://www.ecn.wfu.edu/~cottrell/socialism_book/soviet_planning.pdf

²³ Nove, A. 1983. *The Economics of Feasible Socialism*, London: George Allen and Unwin. [på svenska : [Teori för en möjlig socialism](#)]

²⁴ I vår bok ägnar inte mycket utrymme åt att klagöra skillnaderna mellan vår modell och den sovjetiska. Den intresserade kan finna ett utförligare resonemang i ovan anförda arbete, se not 6

teknologi. Låga löner uppmuntrar till slöseri med arbetskraft och till bruk av gammaldags teknologi. Effekterna blev likartade i Sovjetunionen. Eftersom arbetskraften var billig var det rationellt för företagen att samla på sig arbetskraft utan att bry sig om huruvida man verkligen hade effektivt bruk för den. Användandet av marxistiska arbetsvärden för betalning och för ekonomiska beräkningar skulle däremot innebära ett starkt tryck på att hushålla med arbetskraft.

Översättning och bearbetning: Peter Belfrage

Replik: Plan och marknad?

Röda rummet 1/2003

I nr 2-2002 mönstrade Sten Ljunggren ut planekonomin som trovärdigt alternativ till kapitalismen. Hans åsikter bemöttes i förra numret av Jörgen Hassler och av Paul Cockshott/Allin Cottrell. Här svarar Sten Ljunggren

Jörgen Hassler skriver att det handlar om plan eller marknad. Där arbetarrörelsen förespråkade plan och borgarklassen marknad. Utifrån denna definition av problemet – plan eller marknad – hävdar Hassler att jag avvisar ”möjligheterna till planering överhuvudtaget”. Det tvingar mig, enligt honom, att ”hävda att miljonprogrammet aldrig byggdes, att det svenska skolsystemet aldrig skapats, sjukvården inte byggts enligt en plan, att dagisutbyggnaden på 70-talet aldrig ägde rum”. Hassler pådyvlar mig också åsikten att den offentliga sektorn i Sverige måste ha byggts ”upp efter marknadens principer om tillgång, efterfrågan och köpkraft”.

Tokigt! Men det blir värre. Eftersom det bara finns marknader eller plan så måste jag, enligt Hassler, tro att marknader kan ”stoppa krigen, bryta oljeberoendet, stoppa hungern och avskaffa okunskapen”. Dessutom påstås jag vara emot en planerad omställning och utbyggnad av energisystemet, transportsystemet, bostadsbyggandet, skolor och sjukvård. Dessutom borde jag ”istället för att försvara marknaden försvara krigen”. Slutligen påstår Hassler att jag förfallit till ”ekonomism” och ”extrema individualism”, samt gett upp ”alla idéer om att skapa ett socialistiskt system”.

Inte tekniska lösningar

Jag har ända sedan en längre artikelserie i *Internationalen* för 13 år sedan skrivit om plan och marknad. Egentligen känns det inte meningsfullt att debattera på Hasslers nivå. Det verkar han ju nästan tycka själv. För efter alla invektiv baserade på att frågan handlar om plan eller marknad kommer plötsligt: ”Motsättningen mellan plan och marknad är delvis en illusion.” Och att ”frågan gäller inte om vi ska planera utan på vilket sätt vi ska planera”. Det är som klippt ur det jag skrev i Plan och Marknad (Röda Häftet 1, 1992). Jag blir faktiskt inte klar över hur Hassler egentligen ser på frågorna kring plan eller/och marknad?

Däremot så tror jag inte att problemen kan lösas med smarta tekniska lösningar, som Cockshott och Cottrells (C & C) matematiska planering eller Hasslers EAN-koder. Marknader går inte att ersätta genom att imitera dem i datorer eller använda Hasslers EAN-koder som marknadsmekanismer (notera ”mekanismer” – alltså en teknisk lösning). Problemet med utbytet är en fråga om sociala processer och inte en teknisk fråga. Och det var där som planekonomin misslyckades och kommer att fortsätta att misslyckas. Den försökte ersätta marknadens sociala interaktion med administrativa och tekniska lösningar.

Hassler skriver att en stor uppgift är att bekämpa varan och undan för undan införa fri tilldelning. Jag håller med om detta och jag tycker om den amerikanska marxisten Cannons vision av en ekonomi där produktivkrafterna utvecklats så långt att alla basnyttigheter kan vara fria tillgångar, och sedan ägnar sig folk åt att på ett ”primitivt” sätt byta tjänster/varor

med varandra. Däremot tror jag att det ligger fruktansvärt långt fram i tiden (mycket längre bort än vad Marx och Engels förutsåg). Jag tror att innan vi når dit handlar det om många hundratals år.

Att som Hassler diskutera ”varan”, som kapitalismens hjärta och sedan landa på fri tilldelning av ”mjöl, gryner, rotfrukter, kryddor”, ger väldigt lite vägledning till hur en socialistisk ekonomi ska vara organiserad de första hundratalen år.

C & C:s inlägg riktar sig i mycket begränsad omfattning mot mitt inlägg om de inneboende bristerna i deras tankar om den matematiska planekonomin. De upprepar att problemen i den sovjetiska planekonomin bottnade i ”primitiva system för informationsbehandling och insamlandet av information”. Och att ”en av huvudpunkterna i vår bok är en beskrivning av de informationssystem som skulle göra detaljplanering möjlig”. Jag tror inte att de sociala processer som utgör marknader kan ersättas av datasimuleringar. Å andra sidan tror jag inte heller att den mänskliga hjärnan kan ersättas av ”artificiell intelligens”. Självklart kan jag ha fel i båda avseenden. Men är den här tron på datorns möjligheter något att bygga en politisk vision om framtiden på?

I huvudsak ägnar C & C:s sitt inlägg åt att ta upp sina tankar om ”direkt demokrati”. Det finns givetvis brister i den representativa demokratin. Frågan är om de kan åtgärdas med att begränsa de valdas privilegier och med ständiga möjligheter till återkallande av deras mandat. Det är svårt att veta. Men deras alternativ är för mig ännu värre. Stora frågor ska avgöras i folkomröstningar och löpande frågor av slumpmässigt utvalda medborgare.

Jag tror att även i ett demokratiskt socialistiskt samhälle kommer det att behöva formuleras sammanhängande politiska alternativ. Alternativ som kan ställas mot varandra i demokratiska val och där ansvar kan utkrävas. I C & C:s modell kan man fråga: Vem formulerar de stora frågorna som ska avgöras i folkomröstningarna? Hur ska de utlottade medborgarna hållas ansvariga för sina beslut? Det hela blir för mig totalt apolitiskt (och inte bara opolitiskt).

C & C:s politiska modell bygger precis som deras ekonomiska modell på en föreställning om att politik och ekonomi handlar om ett antal frågor som med smarta hjälpmedel kan besvaras på rätt sätt.

Varor, pengar och socialism

Såväl Hassler som C och C (liksom jag!) är förtjusta i Marx enkla schema över varor och pengar:

Fas 1 $V - V'$	Vara byts mot ny vara
Fas 2 $V - P - V'$	Vara byts mot pengar som byts mot ny vara
Fas 3 $P - V - P'$	Pengar byts mot vara som byts mot mer pengar

I fas 1 sker utbytet utifrån bruksvärden. En viss varas bruksvärde ställs mot en annan varas bruksvärde. Övergången från fas 1 till fas 2 var en fantastisk utveckling. Det gjorde utbytet enklare och det bidrog till att sprida utbytet. Med frukterna av eget arbete kunde folk genom pengar enklare byta till sig frukterna av andras arbete. Syftet är fortfarande detsamma som i fas 1. Men nu utväxlas varor genom sina bytesvärden och inte som bruksvärden. Det innebar samtidigt att pengar kunde dras ur cirkulationen och läggas på hög. Det gav möjlighet till fas 3 där hela syftet är att få pengar att växa. Vilka varor som används för detta syfte är av helt underordnad betydelse.

Marx schema är en mycket förenklad, men ända synnerligen elegant sammanfattning av utbytets ekonomiska historia. Det börjar (fas 1) med det primitiva (”urkommunistiska”) samhällets byten av bruksvärden, till stor del starkt styrd av tradition. Går sedan vidare (fas 2) till hur pengar brukas i en enkel marknadsekonomi, där syftet fortfarande är utbyte av varor och pengar enbart är medlet. För att till sist (fas 3) landa där pengar blir en makt och det enda

syftet under kapitalismen, medan varorna bara är ett medel. (Johan Ehrenberg och jag har skrivit lite mer om Marx schema i vår *Ekonomihandboken*)

Med alla reservationer för att det är förenklat, tror jag att diskussionen om en socialistisk ekonomi handlar om att återerövra de tidigare faserna av mänskligt utbyte. Alltså att i viss mening gå bakåt (med tillägget att det sker ”på ett högre plan”).

Det handlar om att gå från fas 3 (kapitalismen) där pengar är syftet och varor/tjänster bara är medlet till fas 2 och fas 1.

Fas 1 är när varor och tjänster inte längre fördelas efter bytesvärden (det vill säga på marknader), utan distribueras som fri tillgång. Här kan vi tala om planeekonomi.

Fas 2 är när varor och tjänster utgör syftet med produktionen och inte som under kapitalismen bara är ett medel för att förmera pengar. Men pengar är fortfarande medlet för utbytet och därmed handlar det om bytesvärden. Och om marknader!

Det finns flera områden där fri tilldelning omedelbart kan utvidgas som distributionsprincip. Och att varor/tjänster utbyts på en marknad betyder inte att det behöver saknas övergripande reglering och planering.

Men när Hassler direkt vill ha fri tilldelning av mjöl och gryner tycker jag att han visar en naiv otålighet. Jag tror att en stor del av utbytet efter kapitalismens avskaffande kommer att ske i former som liknar fas 2. Pengar är inte längre syftet för utbytet, utan ett medel. Men varor och tjänster handlas på marknader och utbytet bestäms av bytesvärde och inte efter direkt bruksvärde. Att försöka gå runt detta tror jag kommer att leda till katastrofala misstag.

Frågan är hur vi går från en ekonomi där pengar är syftet och produktionen av varor/tjänster bara är ett medel (fas 3, kapitalismen) till en ekonomi där varor/tjänster är syftet och pengar är medlet (fas 2, en socialistisk marknadsekonomi). Den diskussionen kräver en insikt om att bytesvärden, det vill säga marknader, kommer att fortsätta spela en avgörande roll.

I plan- och marknadsdebatten ser inte Hassler, eller C & C, att detta är ett problem. De förnekar helt enkelt ett led i utvecklingen (fas 2). De försöker bara hoppa hundratals år framåt i tiden och vill inte diskutera vad som idag krävs efter att kapitalismen avskaffats. Vi har inte de produktivkrafter som skulle möjliggöra fri tilldelning av ens en bråkdel av de varor och tjänster som finns på marknaden. Vi har inte den ”artificiella intelligens” som kan ersätta miljontals tänkande och uppfinnande människors interaktion på marknader.

Personligen vet jag inte om vi någonsin kommer att nå dit, eller om det ens är önskvärt. Men vad vi tycker om hur det kan vara något hundratals år in i framtiden är ju inte någon särskilt brännande politisk fråga.

Sten Ljunggren

Jörgen Hassler: Replik om plan eller marknad: Socialism utan utopi är död matematik

Röda rummet 2/2003

Vilket är det ekonomiska alternativet till kapitalismen idag? Hur ska en socialistisk ekonomi styras? När Sten Ljunggren i *Röda rummet* nr 2-02 avfärdade planeekonomin möttes han av skarp kritik, som han sedan svarat på. Debatten fortsätter nu med ett genmäle från Jörgen Hassler. övergångssamhället är en paradox, menar Hassler. Om det ska vara ett samhälle som i aldrig tidigare utsträckning ökar produktionen av prylar så kommer det också vara ett samhälle som ökar det samhälleliga tvånget i aldrig tidigare skådad grad. Socialister i länder som Sverige bör därför efter revolutionen i första hand försöka minska konsumtionsviljan, anser han.

Sten Ljunggrens replik i *Röda Rummet* nr 1/2003 klargör en sak. Det han döpt till ”socialistisk marknadsekonomi” är vad vi traditionellt brukar kalla ”övergångssamhälle”. Det här namnbytet är dock ingen slumpmässighet, inte heller är det en rent språklig fråga. Ljunggren börjar nämligen tveka om huruvida socialismen, definierad som produktion för behov – ”av var och en efter förmåga, till var och en efter behov” är möjlig eller ens önskvärd.

Skillnaden mellan att använda termen ”socialistisk marknadsekonomi” eller ”övergångssamhälle” om det samhällstillstånd som inträder efter revolutionen är uppenbar: det första är en potentiellt stabil och statisk samhällsform, medan ett övergångssamhälle per definition är något tillfälligt, något som rör sig åt det ena eller andra hållet.

Om övergångssamhället ska kunna röra sig mot socialismen är det dock viktigt att förstå att de inte rör sig mot något som kan beskrivas med formeln V-V Denna formel beskriver nämligen också ett marknadsutbyte, utan pengar. Likväl rör det sig om utbyte av bytesvärden. Varför? Därför att bruksvärden är omöjliga att mäta mellan olika slag av varor. Jag äger både en dator och en machete. Vilken av dem har högst bruksvärde? Ja, det beror i väldigt stor utsträckning på huruvida man tänker röja sly eller skriva artiklar.

Socialismen innebär inte någon återgång i stadierna som beskriver klassamhällets utveckling, utan formelns upphävande. Det socialistiska samhället är den fria tilldelningens samhälle.

Arbetarstat

Den fria tilldelningens samhälle kan ryckas utopiskt, i alla fall om vi tar vår utgångspunkt i hur dagens människor agerar (och i än högre grad om vi tar vår utgångspunkt i den av den borgerliga indoktrineringen skapade idén om människans inneboende egoism), Men den är inte så konstig: vi njuter redan idag av rätten att fritt andas, att fritt bada i en sjö, att fritt plocka bär i skogen. Dessa och andra områden har ännu ink invaderats av kapitalism eller marknadsrelationen

I övergångssamhället kommer de fria rättigheterna att utvidgas till andra områden, många av dem lika livsnödvändiga som att andas: fri tillgång till mat, till bostad, kommunikationsmedel, kultur...

Naturligtvis kommer vi inte att avskaffa pengar och marknader dagen efter revolutionen. Därför brukar vi vara noga med att säga att det som skapas i och med arbetarklassens maktövertagande inte är ett socialistiskt samhälle. Det är ett samhälle där arbetarklassen tagit den politiska makten, en arbetarstat. Det är ett samhälle på väg att utrota de kapitalistiska sociala relationerna och att övergå från kapitalism till socialism. Eller så är det ett samhälle där man, som i Sovjetunionen, låter värdelagen fortsätta verka. I det fallet är övergångssamhället ett samhälle på väg från arbetarstat till kapitalism.

Övergångssamhället är en paradox: de utökade friheterna kommer att kräva upprätthållandet av tvångsarbetet. För att vi ska kunna njuta friheten till bostad måste hus byggas och för att vi ska kunna njuta friheten att äta måste mat odlas och transporteras. Detta tvång kan utövas på olika sätt. Ett fullständigt nödvändigt, (och långtifrån det värsta tvånget) är under övergångens tidiga stadium arbete för lön.

Om övergångssamhället ska vara ett samhälle som i aldrig tidigare utsträckning ökar produktionen av materiella ting, prylar, kommer det också med nödvändighet vara ett samhälle som i aldrig tidigare skådad grad ökar det samhälleliga tvånget. Endast arbete kan skapa de flesta bruks- och alla bytesvärden.

Därför bör istället, som jag ser det, socialister i länder som Sverige försöka minska konsumtionsviljan och frigöra sig från arbetet.

Sten Ljunggrens replik klargör också en annan sak. Han förespråkar inte något som kan kallas ”socialistisk marknadsekonomi”. Han har blandat ihop den reellt existerande marknadsekonomi med metaforen som används för att beskriva den (och för att dölja hur den verkligen fungerar), den feodala och förfeodala marknaden, det som kan beskrivas med formeln V-P-V’.

Återgången till ett samhälle som kan beskrivas med den formeln (visserligen ”på en högre nivå”, men Ljunggren låter oss sväva i okunnighet om vad denna nya nivå består i) är något helt annat: det är feodal socialism, gillesocialism, tidig anarkism. Det är en tanketradition sprungen ur ett småborgerligt medvetande.

Den idéen skulle jag vilja säga är helt orealistisk. Den förutsätter en produktion där producenten som det klassiska småborgerskapets smed, krukmakare, väverska – i väldigt stor utsträckning kontrollerar både sin produktion, avsättningen för sina varor och sin egen konsumtion. I det moderna, storskaliga, samhället är det inte så.

Arbetarkapitalism

Samtidigt kommer det vara svårt att hitta en social kraft som kan bära upp ett politiskt program för ett sådant samhälle, i alla fall i länderna i nord. Smeden, krukmakaren och väverskan är inrotade av industriproduktion och kapitalism. Köpmannen av Konsum och Ica. Biografägaren av multibiografen, restaurangägaren av McDonalds. Småborgerskapet (ordet används här som marxistisk term, inte som allmänt skällsord) är en klass på väg att försvinna,

En socialistisk marknadsekonomi är något annat, något som bättre beskrivs med termen ”arbetarkapitalism”. Det tidiga övergångssamhället kommer säkerligen ha starka drag av arbetarkapitalism, det kommer att vara ett samhälle där en del av produktionen utförs av autonoma arbetarstyrda företag, som säljer sina varor på en marknad, med målet att göra vinst.

Och här har vi ett bål i hela Ljunggrens resonemang: han talar inte om vad som är drivkraften i den nya ekonomi han förespråkar. Inte heller talar han om vad det är för utveckling av produktivkrafterna som är nödvändig, eller varför den ”socialistiska marknadsekonomi” kommer att kunna skapa den.

Samtidigt förvränger han bilden av kapitalismen. Syftet med verksamheten P-V-P är inte att tjäna pengar, utan att ta makten. Pengarna är bara ett medel i kampen om makten över produktionen, en kamp som förs mellan arbetare och kapitalister, mellan kapitalister och kapitalister, mellan bolagssfärer och mellan imperialistiska stater.

Målet för konkurrensen på marknaden är att vinna, Segern kan sedan uttryckas i konsumtion, av statusprylar. Detta utgör en ytterst stor fara i övergångssamhället: konkurrensen mellan de olika arbetarstyrda konglomeraten (arbetarna kommer att ta över dagens företag, och därmed också dagens företagsstruktur) splittrar arbetarklassen. Konkurrensens följd, vinnare och förlorare, gör att den klassen skiktas socialt.

Arbetarkapitalismens logik pekar tydligt åt ett håll: mot kapitalismens återupprättande. Att den skulle kunna frysas, bestå under hundratals år, är inte troligt. Revolutionens öde avgörs under decennier, inte sekel, därför att de framgångsrika arbetarkapitalisterna kommer att vara utmärkta allierade till den gamla borgarklassen, eller till en ny parasitär byråkrati. (Arbetarstyrda företag är fullt förenliga med byråkratisering. Eftersom de ser ut att vara självständiga, när de i själva verket är helt beroende av de beslut som ”samhället” fattar, kan de till och med som i Jugoslavien användas för att upprätthålla en illusion av demokrati.)

Den typ av autonoma företag vilka jag kan tänka mig kan bestå under lång tid i övergångssamhället är företag som klarar drakoniska inskränkningar i sina villkor: lönetak, förbud mot att ta ut vinst. Alltså företag som är medel för frigörelse i arbetet, organisationer

där verksamheten är målet. Företag som i praktiken är i stort sett liktydiga med det vi kallar ”ideella föreningar” idag.

Vad är marknadsekonomi?

Precis som Ljunggren tror jag att övergångssamhället kommer att bestå längre än vad de marxistiska klassikerna tänkte sig. Vi vet att vi inte kan kosta på oss att använda det effektivaste medlet för att omvandla övergångssamhället till socialismen — ert revolutionärt parti med rätt att döda — efter som ett sådant parti kommer att falla offer för samma logik som det som för snart hundra år sedan tog makten i Ryssland. Därför måste vi lita till arbetarnas medvetna val. Deras första medvetna val kommer, eftersom de formats i ett samhälle där de indoktrinerats med kapitalistiska värderingar, antagligen att vara någon form av socialistisk marknadsekonomi. Men när denna marknadsekonomi eller arbetarkapitalism visar upp sina inre motsättningar och krisar, måste organiserade socialister ha förklaringar samt kunna peka på alternativa lösningar.

Det är därför som det är viktigt att ha klart för sig principerna för det socialistiska samhället: arbetet ska vara en källa till glädje och konsumtionen ett sätt att stilla fysiska behov. Om vi glömmer det är en stor risk att vi också glömmer från vad till vad övergångssamhället är på väg.

I sin senaste replik plockar Ljunggren fram sina 13 år gamla artiklar om plan och marknad från Internationalen. Det får han gärna göra oftare, eftersom de antagligen är det bästa som skrivits om frågan på svenska. Den kritik som förts fram i *Röda rummet* riktas inte mot det sena 80-talets Ljunggren, utan mot en tio år äldre ekonom, som i sin yviga retorik upphört att tala om demokratisering, planering och kontroll, för att istället tala om marknadsekonomi.

Om Ljunggren inte anser att något hänt med den politik han förespråkar under de tretton år som gått sedan Plan & Marknad, måste jag än en gång be att han definierar vad en marknadsekonomi är. Om det betyder något annat än att de för samhället avgörande ekonomiska besluten fattas av ekonomiska aktörer på en marknad är det bra om han talar om det. I så fall tror jag nämligen att han använder ordet på ett sätt som ingen annan än han gör.

Ljunggren menar att vi som kritiserar hans marknadsidéer inte förstått att marknadsrelationen är en social relation. Naturligtvis har vi det. I sig betyder det ingenting. Förhållandet mellan slaven som blev piskad och slavägaren som höll i piskan var också det en social relation. Marknadsrelationen är en plats för beslutsfattande. Målet på marknaden är att tillskansa sig så stora fördelar som möjligt, oftast om än inte alltid på andras bekostnad. De sociala egenskaper som behövs för att vara framgångsrik på marknaden är förmågan att ljuga, att dölja och att berika sig. Marknaden skapar inte bara varor och marknadsrelationer, tyvärr skapar den också marknadsmänniskor

Socialismens motsvarighet till marknaden är den demokratiska församlingen. Där beslut fattas i öppenhet, efter ärliga debatter, med allas bästa för ögonen. Målet för den socialistiska revolutionen är inte att lägga makten över produktionen och produktionsmedlen i arbetarnas händer, utan i arbetarklassens händer. Makten över produktionsmedlen ska utövas av representativa eller direktdemokratiska organ. Det är riktningen. Och resultatet av dessa organs arbete kanske kan kallas något annat än planekonomi, men att kalla den för marknadsekonomi kan aldrig vara något annat än en mycket förvirrande lek med ord.

Ljunggren frågar sig vad jag ”egentligen” tycker om marknaden. Både när det gäller marknadsekonomi i dess teoretiska form, och den reellt existerande marknadsekonomi bör det ha framgått av mitt förra inlägg ganska klart, När det gäller marknad och marknadsmekanismer under övergångssamhället går det dock inte att svara kategoriskt, annat än med att övergångssamhället kommer att vara en historisk företeelse. Hur det organiseras beror av många saker, till exempel hur produktionsapparaten ser ut: görs revolutionen i ett

samhälle som ser ut ungefär som Sverige gör idag, eller görs den efter en djup ekonomisk nergång, kanske till och med efter ett krig? En annan viktig faktor är arbetarklassens inställning: hur mycket har de vunnit i självförtroende, kunskaper och insikt under kampen mot kapitalismen? En tredje är inställningen till det nya systemet hos olika grupper: hur reagerar till exempel småföretagarna, har de organiserat fascistiska frikårer och saboterat produktionen, eller har de tvärt om aktivt stött arbetarråden?

Dessa och hundratals andra liknande frågor kan sammanfattas i att övergångssamhällets utseende kommer att bestämmas av klasskampen. Men eftersom denna bestämning kommer att vara politisk och inte mekanisk är det viktigt att vi fortsätter att diskutera frågor kring socialism och övergångssamhälle, samt att diskutera dessa frågor utifrån vad vi tror kommer att inträffa och utan att glömma vad vi vill.

Socialism utan utopi är död matematik. ■

Jörgen Hassler

Artikelförfattaren är journalist på veckotidningen *Internationalen*

Dick Forslund: Ingen behöver bry sig om färgen på min cykel.

Röda rummet 3-4/2003

Den nya teknologin fräter på affärshemligheten, vilken är en förutsättning för marknader. Socialismen kommer att byggas mellan plan och marknad. Dick Forslund leder här debatten om plan eller marknad i nya riktningar.

I diskussionen om ”plan eller marknad” är den ena sidan helt för ”planen”. Cockshott och Cottrell ser i sin framtidsmodell hela samhället som en stor välfungerande datamaskin. Med sådana vänner behöver man inga fiender. Sten Ljunggren fortsätter argumentera för ”marknaden”. Diskussionen känns låst. Men det kanske går att öppna den.

Informationsteknologin gör affärshemligheten svår att upprätthålla. Det har blivit enkelt att kopiera. Motsättningen syns överallt mellan, å ena sidan, privat ägande och privat tillägnelse av produktionsöverskott och, å andra sidan, produktivkrafter som spiller över och hotar alla sådana skrankor.²⁵ Det uppstår nya både komiska och tragiska juridiska strider. En komisk strid är det att folk ska straffas för att de laddar ned musik från internet och bränner CD, En tragisk strid är att läkemedelsjättarnas försöker att förbjuda så kallade generiska läkemedel som tillverkas i Tredje världen och som är lika bra men billigare.

Ett nytt fenomen, även om det blivit till ett modeord, är samarbetet i industriella ”nätverk” som teknologin underlättat. Företagsekonomisk litteratur beskriver anställda som inte längre vet på vilket företag de är anställda. Sedan tio år är det också mode att företag ”benchmarkar” sig. Det betyder att de studerar hur det går till på andra företag och sedan härmar det som anses bra.

Det är med detta i åtanke jag tycker man ska läsa en ny artikel som Sten Ljunggren skrivit tillsammans med Johan Ehrenberg, om ekonomisk demokrati. Den upprepar det som sagts i artiklar här i *Röda rummet*. Men ett nytt viktigt slut har lagts till jämfört med dem.²⁶

Ljunggren och Ehrenberg väcker där kortfattat ett förslag om ”o-ägda” företag. Deras

²⁵ .”Produktivkrafterna” står alltså i skarp motsättning till kapitalismens ”produktionsförhållanden”. Det är dags för en ”social revolution” Sid. 9 i Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkulturs förlag, Stockholm, 1971.

²⁶ *What Economic Democracy should not be about – The dead end of centrally planned economies*. juni 2003. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:271669/FULLTEXT02>

juridiska form kan vara den medlemsstyrda ekonomiska föreningen. De föreslå också principen en person — en röst, tillämpad som direkt demokrati på små företag, och som representativ demokrati inom de stora. Visst! Förslaget lovar en ny rösträttsstrid i börsbolag och i offentlig sektor. Utvidgad allmän rösträtt ställa då mot den politiska elitens styre och mot aktieägandets graderade rösträtt (där demokratin är en fars, också inom aktieägandets krets).

Ska "systemet besluta?"

förslaget om oägda företag kan lätt knytas till Marx' syn på socialismen som ett produktions-sätt där "de associerade producenterna" styr och samarbetar. Arbetarklassen, skapad ur små-producenter som våldsamt berövats kontrollen över sina produktionsmedel, tar dem åter i besittning, men nu som kollektiv. Om de gör det i kraft av en enda statlig Generalplan är en annan sak att diskutera. Men också om de ska konkurrera på marknader.

I Kapitalets tredje bok diskuterar Marx aktiebolagen som en slags parodi på socialism. De stora företagen kan inte längre ägas av en enda kapitalist. De har blivit för stora när nytt kapital ska satsas.²⁷ Aktiebolaget blir då "avskaffandet av det kapitalistiska produktionssättet inom det kapitalistiska produktionssättet självt". Det är "privat produktion som inte står under det privata ägandets kontroll"²⁸, eftersom aktieägarna struntar i produktionen. Mot aktiebolagen ställer Marx kooperativa företag som då fanns på sina håll i England. Han skriver:

"De kooperativa fabriker som sköts av arbetarna själva är, inom den gamla formen, de första exemplen på att en ny form framträder, även om de i alla sina fall, med sin nuvarande organisation, naturligen återskapar det existerande systemets alla defekter, och måste återskapa dem. Men motsättningen mellan kapital och arbete är avskaffad här, även om det till en början bara är så att arbetarna i association blir sin egen kapitalist, det vill säga använder produktionsmedlen till att skapa värde ur sitt eget arbete. (...)"²⁹

Kapitalistiska aktiebolag såväl som kooperativa fabriker bör ses som övergångsformer från det kapitalistiska produktionssättet till det associerade, helt enkelt på så sätt att i det ena fallet upphävs motsättningen på ett negativt sätt och i det andra på ett positivt sätt."³⁰

Ska de oägda företagen konkurrera och ackumulera eget kapital? Ljunggren och Ehrenberg skriver i sin artikel att "några få kommer att bli rika i en marknadsbaserad socialistisk ekonomi, för att de har mer, är begåvade eller idoga".³¹ Samtidigt är de bestämt mot att några grupper alltid får orättvist mycket på grund av något systemfel.

Som jag ser det är det just ett "systemfel" om ekonomin i sin naturliga gång gör några få rika. Vår kapitalistiska marknadsekonomi lägger rikedom på hög hos en minoritet med varje utandning. De "kommer att" bli rika, det vill säga det sker automatiskt, oberoende av tur, begåvning eller idoghet, (men hänvisningen till personliga egenskaper är klassisk i försvaret av detta förhållande). Socialister har istället alltid föreställt sig att frukterna av en allt effektivare samhällsekonomi tas ut i form av kraftigt reducerad arbetstid, för att ge verklig demokrati och "envars fria utveckling" en chans.

Låt oss ta detta med "ekonomisk förening" på allvar istället. En sådan är inte profit-maximerande, den nöjer sig med att gå runt. Ja, ofta drivs den med förlust i årtal men backas upp av nytt stöd utifrån. Ibland får den statsbidrag, ibland stöd av en riksorganisation där den

²⁷ *Kapitalet* band III, Penguin books, sid 569 i min översättning (sid 40-2 i Rikard Sänders översättning. Tidens förlag, 1931). I fortsättningen gäller sidhänvisningen den engelska versionen. Oavsett version ska citaten hittas i kapitel 27, band 3.

²⁸ *Ibid.*, 569

²⁹ 571.

³⁰ 572.

³¹ Min översättning till svenska.

själv är medlem. Den ”gör inre några rika”. Något sådant skulle, som jag ser det, stå i motsättning till Ljunggren och Ehrenbergs utmärkta förslag om en person — en röst. I en produktionsorganisation där det råder allmän och lika rösträtt kan ju inre en vald företagsstyrelse besluta om sina och andras lönenivåer eller ”pensionsförmåner”. Det lokala kollektivet avgör vad som är rättvist. Vad det är kan variera. Varken jag eller Ljunggren och Ehrenberg behöver idag egentligen ha en åsikt i frågan. Löneskillnader kan beslutas efter demokratiska diskussioner på företagen själva. Inom ramen, kan man tro, för en lagstiftning som anbefaller jämlika inkomster och slut på diskriminering efter exempelvis kön. Det är bland annat ur den möjligheten den nya rösträttsstrid som Ljunggrens och Ehrenbergs förslag öppnar för kan få politisk energi. Denna nya rösträttsstrid utmanar kvällstidningarnas patetiska gnäll på överheten, som inte leder någonvart.

Vilken ”marknad” blir kvar?

Under hela debatten har Sten Ljunggren hävdade att kapitalismen inte uppstod spontant ur marknaden, Frågan utreds grundligt i *The Origin of Capitalism* av Ellen Meiksins-Wood och hon visar med övertygande argument att det är riktigt.³² Kapitalismen slogs bokstavligen fram med våld. Ljunggren har ett kraftfullt argument här. Synsättet att kapitalism ”organiskt” växer fram ur marknader ger nyliberaler ett argument i onödan. Men det är en annan sak att idag, som Ljunggren skriver, ”omfamna” marknaden. Han medger att kapitalism och marknad har blivit svåra att skilja åt. Kan vi då omfamna skinnet utan att björnen är skjuten? Kapitalism och marknad var en gång olika saker. Men idag sitter pälsen fast på björnen. Hur ska vi praktiskt skilja kapitalism och marknad åt igen sedan vi analytiskt skiljt dem åt i våra huvuden? Förefaller det inte tvärtom så idag, som om vi måste avskaffa den ena marknaden efter den andra när vi röjer undan kapitalismen på dem?

För det första verkar det hopplöst omodernt att gilla affärshemligheten. Den nya teknologin står helt i motsättning till den. Det uppenbara alternativet är att innovationer, produktionsförbättringar sprids fritt i samarbete. En marknad där företag konkurrera; åter upp varandra, köps och säljs, slås ut... kräver en tydlig gräns mellan dem. När gränserna mellan kedjorna av företag är helt diffusa, kan inte deras samverkan längre organiseras via konkurrens på en marknad. Då måste istället samarbete dominera i, om man får tala med Ljunggren och Ehrenberg, nätverket av medlemsstyrda företag. Om en uppfinning inte säljs till andra, utan helt enkelt tas över av dem, är det inte längre fråga om en marknad för produktionsmedel och ny teknologi. En sådan kräver det skyddade patentet.

För det andra kan vi inte gilla arbetsmarknaden. Friheten att sälja arbetskraft till vem man vill är ett tvång att överleva. Det skapar lönedepressande konkurrens om jobben. Det har idag tyvärr fått ny kraft. Ljunggren berör inte uttalat arbetsmarknaden i sina artiklar. Men det är avgörande att upphäva den ”fria” konkurrensen där och därmed upphäva denna marknad. All facklig kamp går för övrigt ut på absolut anställningstrygghet och fasta lönetariffer. För det tredje är alla i debatten för att produktion av grundläggande råvaror (som elkraft och vatten) och av infrastruktur (som transporter och telekommunikationer) inte ska vara handelsvaror. Det är enda alternativet till monopolens eller oligopolens rovdraft, diktatur och prissättning, för det fjärde kan vi inte vara för en fri marknad för krediter. Marknaden placerar kapitalet helt fel. Den genomsnittliga utnyttjandegraden för världens optiska fibrer är idag tre procent. De ligger nu i en längd motsvarande 1566 varv runt jorden³³. Det har inre bara skapat kris inom ramen för systemets egen profitlogik. Det är även helt fel med tanke på världssvält och skriande brist överallt. I västvärlden får vi nya mobilmaster. Ute i världen har miljarder

³² Ellen Meiksins-Wood, *The Origin of Capitalism*, Verso, 1999. Finn förklarar också hur Mars ger uttryck för båda uppfattningarna. Ibland skildrar Marx kapitalismens framväxt ur marknader, ibland beskriver han ett tvärt brott där kapitalismen krossar den gamla marknadsorganisationen.

³³ Robert Brenner, ”Enron Metastazised, Scandals and the Economy”, *Against the Current*, aug 2002

människor inte tillgång till en vanlig telefon. För det femte är vi för en jämlik sjukvård, åldringsvård och skola för alla. Köp- och säljsystem inom den offentliga servicen står i motsättning till det målet.

För varje svepande åtgärd mot dagens kapitalism följer alltså en avskaffad marknad. Kan det scenariet verkligen lanseras med parollen ”Befria marknaden”? Inte utan att det blir förvirring, anser jag. Det samhälle jag ser framför mig efter allt detta marknadsavskaffande är knappast en ”socialistisk marknadsekonomi”. Vad som återstår av marknader är väl videobutikernas marknad, familjeföretagens och de små hantverksfirmornas marknad och företag för nya uppfinningar vilka är underleverantörer till större firmor, men som till skillnad från idag inte hålls i ett järngrepp av dem (i den meningen förstås befriade från kapitalism).³⁴ Eller butikernas marknad för konsumtionsvaror. Det påminner förstås om den småproduktion, samordnad på marknader och via personliga kontakter, som rådde före kapitalismen inbrott. Företagen överlever stationärt, det vill säga med syfte att ge ägarna försörjning men utan tvång att ackumulera och växa. Även bortsett från deras ”socialiserade” omgivning verkar de inte, betraktade för sig, på någon ”ideal” konkurrensmarknad. Överallt finns geografiska (och moraliska) monopol och karteller. Precis som idag, när varje bostadsområde har sin egen videobutik och det ska bra mycket till innan vi åker iväg till nästa butik med i princip samma priser och utbud.

Frågan är nu om detta skapar en statligt styrd mardröm. Och kan denna ekonomi möta ”plötsliga skift i efterfrågan”? Låt oss först diskutera Cockshott och Cottrells datorstyrda socialism.

Inuti matrix

Ljunggren försöker smula sönder Cockshott och Cottrells datorstyrda socialism med tekniska argument. Jag tror det försöket kan tillbakavisas. Det är bättre att utveckla vad som upplevs som obehagligt med Cocksbott och Cottrells modell. Kritiken av termostaten, att den är odynamisk, ”håller något konstant” och därför inte tar hänsyn till samhällets komplexitet besvarar Cockshott och Cottrell bara med nya elektriska kopplingar. I bastun där termostaten låser temperaturen till 65°C— enligt byråkratens planmål men ”utan hänsyn till badgästens preferens” — kopplar de den att påverkas av hennes hjärtfrekvens. Om vi påpekar att det är ett för statistiska mått på välbefinnande fortsätter de med nya kopplingar till svett- och adrenalinutsöndring och så vidare. Någonstans där bör hon slita av sig sladdarna. Problemet med Cockshott och Cottrells datorsamhälle är inte att det inte skulle fungera, utan att det kanske skulle göra det. Och att det är ett system för minutiös övervakning som oundvikligen styrs av ”experter”, oavsett alla demokratiska omröstningar via nätet som Cockshott och Cottrell vill organisera. Vi har idag streckkoderna. Det är inte tekniskt omöjligt att få veta hur mycket herrgårdsost som inhandlats i butikerna i Västmanland under vecka 45. Marknadsförare vill veta vad vi har för konsumtionsmönster ända ned på individnivå, Det forskas om det ”intelligenta kylskåpet” som vet när mjölken är slut.

Det ofta upprepade exemplet om viskningsleken, där information förvrängs när den går från mun till mun, från nivå till nivå, blir en föråldrad kritik av den centralstyrda ekonomin. Information om ett inköp kan idag gå direkt från snabbköpskassan till högsta nivå. Som till och med kan ha resurser att veta vem som köpt vad. Informationen behöver inte viskas av munnar, den kan gå i optiska fibrer. Det ”allvetande medvetande” som än gång var en byråkratisk dröm är inte längre en omöjlighet. Och teknikens fulländning till en enda organism skulle föda fram en allsmäktig byråkrati av maskinskötare.

³⁴ Ett par exempel: Skanska är okänt för sina sena betalningar till sina entreprenörer. Hösten 2001 ändrade Volvo betalningsvillkoren till sina underleverantörer från 61 till 90 dagar. Stort rabalder. Men vad kunde småfirmorna göra annat än att ”gilla läget”.

Som jag ser det är alternativet många planer och scheman för storindustri i samverkan. De förser nätverk av mindre organisationer med råvaror och halvfabrikat och där dessa sammanställs i samverkan enligt nya mindre scheman i vilka uppfinningar och förbättringar sprids fritt. Marknader, som är befriade från den kapitalistiska parollen 'Väx, väx!', får en helt underordnad roll. De borde inte heller vara centrala i den här diskussionen.

Men låt oss diskutera de blå och röda cyklarna, två snarlika produkter som ständigt återanvänts i den här debatten.

Halvfabrikat

Det var Jörgen Hassler som föreslog att folk får måla cyklarna själva. Det är ett utmärkt förslag. Det ska den socialistiska ekonomin sätta i system. Hur vore det om cykelindustrin levererade halvfabrikat? På Marx vis bör vi hämta idéer från dagens förhållanden. Nokia tillverkar mobilskal i hundratals färger. Daimler-Benz tillverkar småbilen Smart med löstagbara skal i olika färg, Röd för bröllopet, svart för begravningen, en timme för eget montage. Bang-Olufssen har lanserat en TV enligt samma princip. I vissa butiker kan vi numera få vilket tryck vi vill på T-tröjan. Ljunggren skulle kunna förstärka sitt argument om den snabba växlingen av efterfrågan mellan rött och blått med att räkna upp otaliga variationer på produkten cykel. Men hur vore det om vi i butiken fann cykeldelar att på IKEA-vis själva montera till önskad utformning målade med rostskyddsfärg? Många cykelåkare anser att en cykel är något som förflyttar dem mellan två punkter och samtidigt ger motion. De skulle strunta i färgen. Andra skulle lägga ned timmar på att måla och montera smarta detaljer.

Låt oss heller inte göra en idyll av dagens förhållanden. Det talas idag om "samarbete med konsumenten", Är det att samarbeta med någon att sätta en bastuba mot örat på henne och blåsa av full kraft? Är det att hjälpa henne att uttrycka sin personliga smak? Ekonomin i de rika länderna är inte efterfrågestyrd. En utbildad kader hjälper företagen att tränga ut sina varor på dagens mättade västmarknader. De studerar hur det går till att förklara något som "icke längre passande", hur bruksvärden kulturellt, inte reallt praktiskt, ska förkortas.³⁵ De studerar hur det går till att vidhäfta berättelser och få oss att köpa dem, istället för slet primära bruksvärdet. Vi vet helt enkelt inte vad som skulle hända med all "skiftande efterfrågan" uran all reklam Och om tvånget Väx! Snabbare, snabbare!" försvinner, till vad behövs då reklamen? Och vartill behövs den centrala kollen och statistiken över nyanser och skiftningar i efterfrågan om den reglerar sig självt, om vi medvetet försöker häva klyvningen mellan "producent" och "konsument" på basplanet?

För övrigt kan smak vara rätt konservativ när den lämnas i fred. I debatten har ingen någonsin påverkar Ljunggren att ändra färg på cyklarna i deras pedagogiska exempel. Cyklarna har därför varit blå och röda i snart tio år. Varken de själva eller andra debattörer har efterfrågat ändra färger. Ut ess en dag, som ett minne av denna debatt, leverera cyklarna som halvfabrikat till de lokala butikerna i dessa två rostskyddsfärger. Eller låta blått och rött blir de två färger som finns på de oägda cyklarna i varje kommun. Den basala efterfrågan på cykeltransport kan vi nog lösa i våra städer som dc gjorde under Vinter-OS i Sapporo 1972: Tiotusen olåsta cyklar som utplaceras över hela staden i särskilda cykelställ.

I just den här diskussionen upprättar vi ofta ett vattentätt skott mot det faktum att det finns miljarder människor, som inte kan uttrycka sin efterfrågan i pengar, och som struntar i de detaljer pressade bolagsledningarna vill göra oss i Nord så petimetrigt medvetna om. Vi tenderar att ta in västvärldens "förfinade konsumentmedvetenhet" som naturgiven i diskussionen och

³⁵ Men kanske också faktiskt, reallt och praktiskt. En god vän berättar om sin frysbox av märket Elektro Helios, inköpt 1977 men fortfarande i utmärkt skick. "Det är inte konstigt att de är borta. Vilka företag kan idag överleva om de gör frysboxar som håller 22 minusgrader 25 år i sträck."

som en källa till förödande kriser i ert icke-kapitalistiskt samhälle. Förutom de argument jag försökt föra fram ovan: Jag kan bara tro, att om vi visste att det spelade roll, om vi följde en plan för att producera mediciner mat malaria eller för att utrota fattigdomen, då skulle vi nog strunta ett slag i vad som kan bli nästa mode, och nästa. Men som sagt, med bättre kontroll över produktionsmedlen och om dessa fanns i vår närhet skulle vi ändå ha möjlighet att skapa hundra olika moden. Vi skulle avgöra modet, Vem skulle a moden utan ny varuproduktion, som när nya moden i talspråket inte förtingligas i varor. Redan idag kan det vara mode att sätta byxorna bak-och-fram. Det modet kräver precis just vanliga ("för stora") byxor för att kunna komma till uttryck.

I diskussionen kopplas ofta "plan" till "planmål". Men samhället behöver inget "planmål" att överträffa för mjölkproduktion eller produktion av svartpeppar. Byråkrater behöver det kanske. Kapitalister behöver det definitivt. Samhället behöver cirkulära scheman som fungerar dag efter dag, vecka efter vecka, där alls ledets faser kopplas samman. All kollektivtrafik organiseras idag enligt scheman, snarare än planer. Samarbetet mellan företagen är redan idag rutiner som går runt, med samma varor att leverera och betala för, vecka efter vecka. Kopplingen av planen till planmålet är en import från stalinismen, med dess femårsplaner som skulle värka fram ständigt större kvantiteter. Det är också påverkat av kapitalismens behov av "tillväxt", det vill säga ständig ackumulation av kapital. Båda systemen betyder rovdrift på miljön. Vår ekonomi måste sträva efter återvinning av det den förbrukar. Ja, ekonomin måste bli inriktad på omfördelning av resurser inom ramen för nolltillväxt. Om samhället sätter ett mål att kollektivtrafiken ska växa, beslutar att utvidga det schemat, så bör syftet vara att biltrafiken ska krympa. Schemat går runt, Det tänker kretslopp. Del kan resa frågan om att minska, inte öka, takten.³⁶

Plan, marknad eller mittemellan?

Det finns ett vitt ekonomiskt fält som ligger utanför debatten "Plan eller marknad". De miljoner arbetstimmar som i en nation varje år läggs ned i hemmen är ett faktum. Detta oavsett om "planen" eller "marknaden" dominerar den politiska ekonomin. Finns det en möjlighet för oss att behandla detta slags arbete som inuti Ekonomin istället För utanför? Finns det redan nu, i den stora politiska ekonomin, något mellan "plan" och "marknad"?

Det händer ibland att byggfirmor lämnar gångstråk oasfalterade någon. vecka. För att de ska se var folk egentligen kommer att gå i ett nytt bostadsområde. Alternativet är att under konkurrensens och kapitalkostnadens tidspress göra allt klart från ax till limpa direkt. Resultatet brukar då bli halkiga lergångar som korsar gräsmattorna bredvid de promenader som fastställts enligt plan.

Om man väntar och ser hur folk värjer att gå i ett bostadsområde. Är det "plan" eller "marknad"? Ingen har betalat något extra till någon för att asfalten ska ligga där den till slut ligger Ingen planerar var den ska ligga. Men det är ändå en del av en (klok) ekonomi. Det är produktion i samspel – inte i byte – med användare. Ja, och om det nu är så bråttom för den stora firman att dra vidare, om det nu är oekonomiskt att vänta – eller om exempelvis ett direktiv från byråkratin tvingar fram brådskan – kan den då inte lämna den delen av jobbet ofärdigt så att de boende i lugn takt gör allt klart själva?

I tidningen *Metro* för något år sedan klagade en skribent i ett kåseri över hur sophämtningen har blivit. Hon skrev ungefär "Förr så tog sopgubbarna helt enkelt med sig soporna. Idag, om man ställt något extra bredvid så, har de fått direktiv an lämna det på gatan".

En god vän berättade för mig om sitt arbete på en datafirma. Ibland kom han på något kunden inte tänkt på. Det behövde bara ta någon minut att lägga in en extra finess i programmet, eller

³⁶ Det är Stig Eriksson som påpekat detta om att väcka frågan om långsamhet, liksom att äntligen ta in frågan om dagens hastigt krympande stockar av råvaror.

så behövdes det bara göras annorlunda jämfört med arbetsorden. Då blev det bättre. Kunder blev glada. Han fick kritik. Jobbet skulle göras som kunden beställt. Sedan skulle kunden klaga på att det blivit fel eller krångligt.

Sedan skulle han ändra det exakt så som kunden ville. Sedan skulle ändringen han gjort faktureras.

Det sistnämnda sättet att arbeta på dikteras av kortsiktig profitjakt. Men det förstnämnda sättet att arbeta på, är det ”plan”? Nej. Det är att göra jobbet rätt inom ramen för en social ekonomi som ”står vid sidan om”, som är utanför synfältet för vår diskussion trots att den borde stå i själva centrum för den.

Det finns en mängd saker vi gör på jobben som vi gör för att det blir bäst så. Vi gör bara ett bra jobb. Ingen ekonomi skulle fungera utan detta arbete, som vare sig Planen planerar eller Marknaden fakturerar. Vi känner igen detta arbete både från värdsektorn och från industrin. Med detta arbete är det precis som med hemarbetet: Om detta arbete inte fanns skulle samhällsekonomin (och samhällskulturen) bryta samman på en vecka. Det är socialt arbete i sin högsta form. Det slår både planen och marknaden med hästlängder, Det är detta slags arbete som socialismen, de associerade producenternas produktionssätt, måste bygga på och utveckla. Det sociala arbetet ersätter och tränger ut både Planen och Marknaden. Det bygger därför en ekonomi utan både kapitalister och byråkrater,

Dick Forslund

Artikelförfattaren är doktorand i företagsekonomi. Medlem i Socialistiska partiets styrelse.